

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Філологічний факультет

Кафедра романо-германської філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»

на тему:

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ В
АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ

Виконала: студентка II курсу, групи ІФ-62

Спеціальність: 035 Філологія

Спеціалізація: 035.041 Германські мови та літератури

(переклад включно), перша – англійська

Дулюк С. А.

(прізвище та ініціали, підпис)

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор

Деменчук О.В.

(прізвище та ініціали, підпис)

Рецензент:

доктор філологічних наук, професор

Мізін К.І.

(прізвище та ініціали)

Рівне – 2021

АНОТАЦІЯ

Дулюк С. А. Мовна концептуалізація інтелектуальних здібностей людини в англійській, французькій та українській фразеосистемах. – Дипломна робота на правах рукопису.

Наукова робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціалізацією 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська. – Рівне, РДГУ. – 2021 р.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Деменчук Олег Володимирович.

У дипломній роботі проаналізовано особливості мовної концептуалізації інтелектуальних здібностей людини в англійській, французькій та українській фразеосистемах. Досліджено особливості фразеологічної вербалізації концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ; методом суцільної вибірки виявлено фразеологічні одиниці в трьох мовах, які містять інформацію про концептуалізацію інтелектуальних здібностей людини в мовних картинах світу трьох народів; проведено характеристику та семантичне зіставлення компонентів структури концепту інтелектуальних здібностей людини в фразеосистемах трьох мов, та, як результат, виявлено семантичну відповідність ядерних номінацій концепту.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що роботі представлена спроба семантичного зіставлення компонентів структури концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, українській та французькій фразеосистемах.

При аналізі фразеологічних одиниць, дібраних методом суцільної вибірки в трьох мовах, встановлено, що одиниць, які містять компонент з негативною оцінковою конотацією «дурість» більше, ніж тих, які містять ядерний компонент «розум». Така різниця зумовлена тим, що для характеристики інтелектуальних здібностей людини з компонентом «дурість» залучена більша кількість емоційно-забарвлених фразеологізмів, ніж для характеристики розуму чи мудрості. В процесі зіставлення фразеологічних одиниць було виявлено компоненти, які є спільними для трьох мов, які є спільними для двох мов і які не мають еквівалентів в іншій

досліджуваний мові, що в свою чергу зумовлено різницею в концептуальних картинах світу трьох мов.

Ключові слова: концептуалізація, інтелектуальні здібності людини, концептуальна картина світу, фразеологічна одиниця.

RÉSUMÉ

Duliuk Svitlana. Linguistic conceptualization of human intellectual abilities in English, French and Ukrainian phraseology. – Manuscript.

Diploma paper for Master's degree in Philology. Specialization 035.041 Germanic languages and literatures (translation included), English as a first foreign language. – Rivne, RSUH, 2021.

Thesis advisor – Demenchuk O. V.

The paper focuses on linguistic conceptualization of human intellectual abilities in English, French and Ukrainian phraseology; deals with the characteristics of phraseological verbalization of HUMAN INTELLECTUAL ABILITIES concept; centres on the semantic comparison of the concept components structure in phraseological items of the English, Ukrainian and French languages; establishes semantic correspondences of the main components of the concept.

The research presents an attempt of the semantic comparison of HUMAN INTELLECTUAL ABILITIES concept components in English, Ukrainian and French phraseology.

The analysis of phraseological items in the English, French and Ukrainian languages reveals a greater number of components with a negative evaluative connotation of 'stupidity' in relation to those containing the component of 'wit'. The difference is determined by the fact that for the characteristics of person's intellectual abilities with a component of 'stupidity' more emotionally charged phraseological items are required than for those that characterize person's wit or wisdom. The comparison of phraseological items reveals the components common to the three languages, components that are common to two languages and those that do not have equivalents in any other language. We posit it is due to the differences in conceptual worldviews of the three languages.

Key words: conceptualization, human intellectual abilities, conceptual picture of the world, phraseological unit.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ	12
1.1. Поняття «концепт» в когнітивній лінгвістиці	12
1.2. Характеристика інтелектуальних здібностей людини	20
1.3. Лінгвокультурні особливості концептуалізації інтелектуальних здібностей людини	26
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ЗІСТАВЛЕНЬ	32
2.1. Методи та прийоми концептуального аналізу	32
2.2. Семантико-когнітивний аналіз концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ	38
2.3. Методика міжмовного зіставлення фразеологічних одиниць на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ	47
Висновки до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ	53
3.1. Структуризація концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах	53
3.2. Семантичне зіставлення компонентів структури концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах	61
3.3. Семантична відповідність ядерних номінацій концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах	71

Висновки до розділу 3	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Робота присвячена дослідженню мовної концептуалізації інтелектуальних здібностей людини в англійській, французькій та українській мовах. Дослідження виконане в лінгвокультурологічному аспекті та націлене на вивчення особливостей вербалізації концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в українській, англійській та французькій фразеосистемах.

Становлення когнітивно-дискурсивної парадигми в сучасному мовознавстві зумовлює необхідність дослідження концептуальної та мовної картин світу. Формування та розвиток терміну «концепт», який бере свій початок ще у давньогрецьких вчених, нині настільки розширив сферу функціонування, що набув такої важливості, що використовується у різних галузях науки. Звідси неоднорідність трактування концептів і відсутність єдиного визначення для пояснення цього терміну. Підходи, які використовуються в сучасній лінгвістиці, намагаються пояснити цілісний взаємозв'язок між сприйняттям людиною навколишнього світу людиною та вербалізацією даних концептів в мові. Грунтуючись на культурних, семантичних чи когнітивних аспектах, лінгвісти намагаються чітко структурувати поняття «концепт» і створити єдину схему-модель, яка б відображала всі необхідні компоненти концептуалізації людського досвіду, представленого безпосередньо мовою.

Феномен інтелекту належить до світу ідеального, тому найчастіше його вивчали в психології і філософії, почасти в медицині. Однак, незважаючи на всі досягнення в цих галузях, проблема інтелекту та інтелектуальних здібностей людини є дискусійною і не вирішена на цей момент повністю. На підтвердження цього, вчені ще не дійшли до єдиної думки щодо визначення поняття «інтелект», хоча оперують ним у багатьох науках. Багатогранність інтелекту – це одна з причин, яка заважає теоретикам дати спільне визначення цьому явищу.

Інтелект розуміють як здатність людини мислити, приймати рішення, доцільно використовувати свої здібності для успішного виконання певного роду діяльності. Інтелектуальні здібності людини включають в себе безліч компонентів, які

взаємопов'язані між собою і реалізуються у виконанні людиною різноманітних соціальних ролей.

Питанням про те, як втілюється концепт у мові, займалось багато вчених: концептологічні дослідження в галузі лінгвокультурології (В.І. Карасик, Ю.С. Степанов, С.Г. Воркачов); дослідження в галузі когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, Й.А. Стернін, А.П. Бабушкін, З.Д. Попова, Н.Д. Арутюнова) та когнітивної семантики (Р. Джекендофф, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Ч. Філлмор, Ж. Фоконьє); дослідження концептів розумових здібностей людини (С.Г. Воркачов, В.В. Калько, О.Ф. Арсентьєва, І.О. Голубовська).

У роботі було здійснено спробу дослідження мовної концептуалізації інтелектуальних здібностей людини на матеріалі англійської, французької та української фразеосистем.

Актуальність дослідження визначається зростанням інтересу сучасного мовознавства до вивчення лінгвокогнітивних характеристик мовних одиниць, тенденцією до поглибленого вивчення подібностей та розбіжностей лексико-семантичних систем близько- та віддаленоспоріднених мов, а також недостатнім висвітленням особливостей вербалізації концептів, зокрема концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ, у зіставному аспекті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дипломна робота концептуально пов'язана з плановою темою кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету «Людина в багатовимірному концептуальному просторі: типологія, семантика, дискурс» (державна реєстрація № 0121U109564).

Об'єктом дослідження є мовний концепт ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ.

Предметом дослідження є засоби вираження концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ (на матеріалі англійської, французької та української фразеосистем).

Мета роботи – схарактеризувати особливості вербалізації концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

- висвітлити стан розроблення проблем, пов'язаних із дослідженням концепту в сучасному мовознавстві, зокрема в аспекті міжмовних зіставлень;
- схарактеризувати лінгвокультурні особливості концептуалізації інтелектуальних здібностей людини;
- обґрунтувати методологічні засади дослідження концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в аспекті міжмовних зіставлень;
- розробити методику міжмовного зіставлення зіставлення фразеологічних одиниць на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ (на матеріалі англійської, французької та української мов);
- з'ясувати особливості структури концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах.
- встановити подібності та розбіжності відображення в семантиці фразеологічних одиниць зіставляваних мов інформації про інтелектуальні здібності людини.

Матеріалом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 490 фразеологічних одиниць, які позначають інтелектуальні здібності людини (190 фразеологізмів в українській мові, 170 фразеологічних одиниць в англійській мові та 130 фразеологічних одиниць в французькій мові) з фразеологічних словників та словників фразеологічних антонімів. Джерелом ілюстративного матеріалу слугували фразеологічні словники досліджуваних мов («Фразеологічний словник української мови» за ред. В. М. Білоноженко, «Словник фразеологічних антонімів» за ред. В. С. Калашника, Longman Dictionary of English Idioms та Cambridge Idioms Dictionary і в французькій мові – Dictionnaire russe-français des locutions idiomatiques équivalentes та «Фразеологизмы французского языка» за ред. В. Бардоши), а також інтернет-ресурси «Словник фразеологізмів української мови» (<https://archive.org/details/slov557>); «365 фразеологізмів. Їх значення та тлумачення» (<https://supermif.com/aforizm/fraz.html>); «Словник фразеологізмів» (<http://korusno-znatu.in.ua/category/frazeologizmy/>); The Free Idiom Dictionary (<https://idioms>

thefreedictionary.com/); Idioms Online (<https://www idioms online/>); French Idioms Dictionary (<http://www language realm com/french/frenchidioms.php>).

Вибір методів лінгвістичного аналізу обумовлений специфікою досліджуваного матеріалу і метою роботи. У роботі використано такі **методи**: *аналіз словникових тлумачень* (для визначення змісту ключової лексики на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ); *компонентного аналізу* (для визначення семантичних компонентів фразеологічних одиниць, що позначають концепт ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ); *описового* (для інвентаризації фразеологічних одиниць, які вербалізують концепт ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ) та *зіставного* (для встановлення подібностей і розбіжностей у способах вербалізації концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ). Аналіз фразеосемантичних груп здійснюється із використанням системного та польового прийомів, а також елементів логічного, концептуального, когнітивного аналізу в контексті проблем лінгвокультурології та загального мовознавства.

Методологічну основу дослідження визначають ідеї, закладені в працях, присвячених вивченню мовних концептів (С. Аскольдов-Алексєєв, О. Селіванова, В. Маслова, Й. Стернін, З. Попова, О. Кубрякова, В. Телія, Н. Арутюнова, А. Вежицька, С. Нікітіна, А. Бабушкін, Р. Фрумкіна, Д. Лихачов, В. Старко), зокрема концепту ІНТЕЛЕКТ (Дж. Гілфорд, М. Холодна, Л. Терстоуна, Г. Гарднер, Ч. Спірмен, Е. Хант, Р. Стернберг, Г. Айзенк).

Теоретична значущість дослідження. Результати та висновки роботи засвідчують внесок у розвиток лінгвоконцептології, зокрема в аспекті вивчення особливостей вербалізації концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах, його значення для носіїв зіставляваних мов.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали праці можуть бути використані в лексикографічній практиці, в курсі лекцій, спецкурсах та практичних заняттях з когнітивної лінгвістики, лінгвоконцептології, лексикології, англійської, французької та української фразеології.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що в ньому розроблено нову концепцію зіставлення фразеологічних одиниць із концептом ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ на матеріалі англійської, французької та англійської мов. *Уперше* проведено детальну характеристику дібраних фразеологічних одиниць з метою пошуку подібностей та розбіжностей відображення в їх семантиці інформації про інтелектуальні здібності людини. *Новим* в роботі можна вважати пошук еквівалентів (повних / часткових) та безеквівалентних фразеологічних одиниць в англійській, французькій та українських мовах. *Уперше* було здійснено семантичне зіставлення компонентів структури концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи обговорено на засіданнях кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, представлено на V та VI Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях «Проблеми лінгвістичної семантики» (Рівне, 2020, 2021), а також у збірнику студентських наукових праць «Studia Philologica» (Рівне, 2021).

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списку використаної літератури (68 позицій, з них 7 позицій іноземними мовами та 13 словників). Допоміжним засобом унаочнення результатів дослідження є додатки у вигляді списків дібраних фразеологічних одиниць української, англійської та французької мов, їх дефініції та приклади вживання у реченні. Загальний обсяг роботи становить 109 сторінок, обсяг основного тексту – 81 сторінка.

РОЗДІЛ 1

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

1.1 Поняття «концепт» в когнітивній лінгвістиці

Протягом останніх років в сучасній лінгвістиці особливо актуальними є дослідження поняття концептосфери (вперше термін запровадив Д. С. Лихачов), яка трактується як сукупність концептів. Однак, на даний час, вчені не прийшли до єдиного визначення поняття «концепт», що обумовлено абстрактним характером даного явища. Детальним вивченням даного терміну займається багато вчених, а саме: О. Кубрякова, В. Телія, Н. Арутюнова, А. Вежицька, С. Нікітіна, А. Бабушкін, Р. Фрумкіна та ін.

Концепт (від лат. *conscipere* – складати, подавати) – формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті. Поняття запровадив російський філософ та літературознавець С. Аскольдов-Алексєєв, тлумачив його як «мисленне утворення, що заміщує в процесі думки невизначену кількість предметів одного і того ж типу». [4, с. 267]

У сучасному мовознавстві можна виділити три основні підходи до розуміння поняття «концепт»:

1) лінгвістичний (С. О. Аскольдов, Д. С. Лихачов, В. В. Колесов, В. М. Телія). Представники лінгвістичного підходу розуміють концепт як невід’ємну частину значення слова, адже концепт існує для кожного словникового значення і розглядати його потрібно разом з концептом що мітиться у внутрішній формі слова;

2) когнітивний (З. Д. Попов, Й. А. Стернін, О. С. Кубрякова). Згідно з прихильниками когнітивного методу, концепт – явище ментального характеру, тлумачення якого зберігається в мовній картині світу кожного народу;

3) культурологічний (Ю. С. Степанов, Г. Г. Слишкін). Представники культурологічного методу вважають що культура кожного народу – це сукупність

концептів та їх взаємозв'язок. Концепт є головним центром культури в ментальному світі людини. Прихильники цього підходу переконані, що при вивченні концепту особливу увагу потрібно звертати на культурну інформацію, яку він передає. Концепт – це основна одиниця культури і частина концептосфери.

Згідно з дослідженням В. Старко: «концепт як об'єкт антропоцентричної когнітивної лінгвістики – це культурно зумовлена мовно-ментальна одиниця концептуальної системи людини, використовувана в процесах мислення, яка втілює проінтерпретований людський досвід (фізичний і психічний, індивідуальний і суспільний)». [38, с. 30–31] Концепт може мати характер гешталту й водночас складну будову, будучи цілісним і водночас аналізовним; може бути неповністю усвідомлюваним; має мовне вираження у формі мовних одиниць і може мати численні вербалізатори; має визначальний вплив на процеси людської категоризації предметів і явищ позамовної дійсності; є засобом впорядкування досвіду, зберігання й передачі знань. Способи вивчення концепту залежать від його типу» [38, с. 30–31]

Великий внесок у розвиток теорії концепту був внесений А. Вежицькою. Її розуміння концепту сходить до середньовічної логіки. Концепти – це мовний спосіб категоризації дійсності. А. Вежицька говорить про існування двох підходів до категоризації в історії науки, а саме «класичному» (Аристотель) і «прототипному» (Е. Рош, Л. Вітгенштейн). Класичний підхід пов'язаний з певним описом, відображенням в семантичному тлумаченні поняття. Під прототипом розуміється якесь типове уявлення чи еталон. [9, с. 17]

В. Маслова дає своє власне визначення концепту, якого ми дотримуємося в нашому дослідженні: «концепт – це семантичне утворення, зазначене лінгвокультурною специфікою і тим або іншим чином характеризує носіїв певної етнокультури». [26, с. 272]. Але, в той же час, «концепт – це якийсь квант знання, що відображає зміст всієї людської діяльності, концепт не виникає безпосередньо із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистісним і народним досвідом людини. Він оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом» [26, с. 286].

В. Маслова виділяє такі компоненти концепту: загальнолюдський, або універсальний, національно-культурний, обумовлений життям людини в певному культурному середовищі, соціальний, обумовлений приналежністю людини до певної соціальної верстви, груповий, обумовлений приналежністю особистості до певної вікової групи, індивідуально-особистісний, що формується під впливом особистісних особливостей – освіти, виховання, індивідуального досвіду [26, с. 170]. Причиною такого різнобічного погляду на даний феномен є той факт, що інформація, укладена в концепті, надзвичайно багатогранна: вона дає відомості про позначений об'єкт з усіх боків, у всьому різноманітті його проявів і зв'язків з іншими об'єктами.

Отже, можемо зробити висновок, що в мові не існує одного загальноприйнятого визначення терміну «концепт», адже він поєднує думки та методи дослідження різних вчених протягом багатьох століть. Сприйняття та розуміння концепту залежить від психічних, особистісних та колективних знань людини про навколишній світ.

За Г. Г. Слишкіним, концепт має наступні ознаки [37, с. 31]:

- 1) комплексність побутування (концепт спрямований на комплексне вивчення мови, свідомості і культури);
- 2) ментальна природа;
- 3) обмеженість свідомістю носія (концепт існує в індивідуальній або колективній свідомості);
- 4) цінність (цінність проявляється в двох аспектах – оцінковості і актуальності);
- 5) умовність і нечіткість, обумовлені синкретичністю свідомості;
- 6) когнітивно-узагальнююча спрямованість;
- 7) поліапелювання (до концепту можна апелювати вербальними одиницями різних рівнів і невербальними засобами);
- 8) мінливість;
- 9) трирівнева лінгвістична побудова (концепт існує як: а) системний потенціал, тобто сукупність засобів апеляції до концепту, пропонованих носію мови

культурою, як накопичене культурою лінгвістичне надбання, зафіксоване в лексикографії; б) суб'єктивний потенціал, тобто лінгвістичне надбання, яке зберігається в пам'яті індивіда; в) текстові реалізації, тобто апеляції до концепту в комунікативних цілях) [37, с. 31].

Зіставляючи поняття концепту зі словом, М. В. Скаб зазначає, що «слово реалізує себе в мовленнєвих контекстах, концепт же формується в «текстах культури», і джерелами відомостей для розуміння концептів служать: прецедентні тексти, зокрема, прислів'я, приказки, афоризми, стійкі сполучення слів, назви відомих творів духовної культури, поширених наукових теорій і т. ін.; художні дефініції, а також концепції, вироблені в тому чи тому творі словесної творчості та ін.» [38, с. 46].

Концепт – ментальна одиниця, і він об'єктивується в мові. Він може реалізуватися в мові за допомогою морфем, слів, фразеологічних сполучень, вільних словосполучень, словоформ, граматичних категорій, але основним репрезентантом концепту є все-таки слово. Концепт має досить складну та багаторівневу структуру. Слід звернути увагу на зв'язок терміну концепт з такими термінами, як поняття і значення. Термін концепт має більш об'ємний зміст в порівнянні з поняттям, так як, крім істотних ознак об'єкта, в ньому відбиваються всі ознаки певного мовного колективу. Порівнюючи концепт і значення, можна стверджувати, що вони не рівні. Концепт є одиницею концептосфери, значення – одиницею семантичної системи і семантичного простору мови.

Якщо говорити щодо змісту концепту, то слід розуміти, що кожен концепт має певну, але не жорстку структуру. Згідно з В. Масловою, при описі його змісту можливий перелік концептуальних ознак, що зазнали вербалізації та зафіксовані у мові [40, с. 160]. Вони є окремими ознаками об'єктивної чи суб'єктивної дійсності, які відображені у свідомості кожного народу. Ядро концепту – це словникові значення лексеми, яка його репрезентує у мові. Периферійні ознаки є похідними від ядерних загальновідомих і відображають суб'єктивний досвід і асоціації лексеми [26, с. 53-58]. Концептуальні характеристики виявляються через значення мовних

одиниць [26, с. 31]. Їх зміст визначається за допомогою аналізу словникових дефініцій з сучасних англомовних лексикографічних джерел.

Сучасна лінгвістика бере участь в розгляді концептуальної картини світу (концептосфери) і принципів опису її окремих фрагментів. Термін «картина світу» вперше була застосована на межі ХІХ-ХХ ст. фізиком В. Герцом і розумілася ним як «сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів». [2, с. 48] Дослідженням мовної та концептуальної картини світу займалися різні вчені, такі як: Г.Герц, М. Хайдеггер, В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Вайсгербер, О. Хорошун, О. Хрищена, В. Маслова. Згідно з О. Хорошун, мовна картина світу – це «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуальними канонами». [2, с. 50] Люди які говорять різними мовами, мають різні картини світу, тому що картина світу – це мисленнєве уявлення світу, така ментальна форма, яка утворюється за законами людської свідомості і має різні форми існування в залежності від потреб пізнання дійсності. Мовна картина світу існує за рахунок пізнання людиною навколишньої дійсності. Образи які існують в мовній картині світу не завжди збігаються із науковими поясненнями того чи іншого феномену.

На відміну від мовної картини світу, концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система смислів, втілена в ці реалії через слова – концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення [13, с. 140].

Основною одиницею яка бере участь у формуванні концептуальної картини світу – концепт. Концепти відображають простір світосприйняття предметів і понять, позначених мовою які притаманні певному народу, тому що є безпосередніми носіями етнокультурної інформації. Концептуальна картина світу за допомогою мовних знаків перетворюється на мовну картину світу. Мовна картина

світу – це система взаємопов’язаних мовних одиниць, що відбиває об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. [13, с. 119]

Мовна картина світу – це відбитий засобами мови образ свідомості реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентуються мовою [13, с. 115]. Фразеологія – важливий спосіб фіксації мовної картини світу певного етносу. Навколишній світ об’єктивно відбивається в людській свідомості через призму культури, модифіковану на основі індивідуального світосприйняття особистості [13, с. 124]. Відповідно, мовна картина світу включає універсальні риси, спільні для всього людства, і риси культурно-специфічні, які притаманні для членів певної соціальної групи або спільноти, а також індивідуальні риси, властиві окремій особистості. Порівняння мовних картин різних народів дає змогу виявити особливості сприйняття кожним із них об’єктів реального світу, зрозуміти особливості менталітету нації, носіїв конкретної культури. Картина світу є центральним поняттям концепції людини, що виражає специфіку буття [13, с. 129].

Досліджуючи мову як механізм сприйняття, який грає роль в кодуванні і трансформуванні інформації, когнітивна лінгвістика оперує низкою категорій, що відображають структури, у вигляді яких знання акумулюються в свідомості мовної особистості.

Термін «концепт» є основним в сучасній когнітивній лінгвістиці, та широко використовуваним серед дослідників, які займаються проблемами мовного подання когніцій. Вчені З.Д. Попова та Й.А. Стернін стверджують, що концепт – дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини, що володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, що представляє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості і суспільства і комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет або явище, що відображається, про інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю і ставленні суспільної свідомості до даного явища або предмету [39, с. 24].

На думку Й. А. Стерніна: «концепт – одиниця концептосфери, тобто упорядкованої сукупності одиниць мислення народу, яка містить у собі всі

ментальні ознаки того чи іншого явища, що відображені свідомістю народу на даному етапі його розвитку і забезпечує осмислення дійсності» [39, с. 65].

За О. Кубряковою, концепт (лат. *conceptus* – поняття) вважається основним об'єктом дослідження сучасної когнітивної лінгвістики, яке прийшло в лінгвістику з концептуалізму (середньовічного філософського напрямку), що доводить, що загальні поняття (універсалії) реально не існують самі по собі, незалежно від окремих речей, концепт – це одиниця свідомості та інформаційної структури, що відображає людський досвід, а також «оперативна одиниця пам'яті, всієї картини світу, квант знання» [22, с. 90-93].

Вивчення концептосфери мови дозволяє виявляти особливості ментального світу того чи іншого етносу, побачити специфіку розвитку людської думки, а отже і пізнати культуру народу на різних етапах її становлення. Під поняттям «концепт» розуміють мисленнєві образи, які стоять за мовними знаками, та які в свою чергупочали активно вивчатися лінгвістами.

Когнітивна лінгвістика (від англ. *cognition* «знання, пізнання», «пізнавальна здатність») – мовознавчий напрям, який функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища [20, с. 25]. В основі когнітивної лінгвістики лежить поняття «концепту», яке в свою черго пішло із когнітології, та є значно важливим і потрібним для вивчення мови.

Т. В. Рудюк вважає, що «майже в кожному дослідженні наголошено, що мовна репрезентація концептосфери ґрунтується на національному культурно-історичному досвіді народу, є неповторною і своєрідною. У концепті поєднані, з одного боку, загальнолюдські (універсальні) закони буття, а з іншого, – як ці закони діють, вербалізуються в національній мові, специфічно функціонують в історії конкретного народу. Ідеї сучасної концептології ґрунтуються на діалектній єдності національного і загальнолюдського, оскільки культурно-самобутнє не існує окремо від універсального» [62].

Когнітологія досліджує моделі свідомості, пов'язані з процесами пізнання, з набуттям, виробленням, зберіганням, використанням, передаванням людиною знань,

з репрезентацією знань і обробленням інформації, яка надходить до людини різними каналами, з переробленням знань, з прийняттям рішень, розумінням людської мови, логічним виведенням, аргументацією та з іншими видами пізнавальної діяльності. [20, с. 28]. Ключовими концептами культури називають основні одиниці картини світу, константи культури, які мають значимість як для індивіда, так і для групи людей з мовознавчої точки зору. Досліджуючи розум і розумові системи, когнітивна наука розумну поведінку розглядає як певне обчислення. Існує навіть думка, що когнітивна парадигма може перерости в креативну, тобто творчу парадигму, яка використовуватиме когнітивні структури для вироблення нових знань [20, с. 30].

В. Касевич стверджує, що «хоча внесок когнітивістів у сферу, наприклад, семантики виразно позитивний, вони тим не менше не створюють ні нового об'єкта (точніше, предмета) дослідження, ні навіть мовного методу» [16, с. 20].

Таким чином, центральним у когнітивній лінгвістиці є категорія знання, проблема різних видів знань та способів їхнього мовного уявлення, оскільки саме мова є основним засобом фіксації, зберігання, переробки та передачі знання. О. Кубрякова вважає, що когнітивна лінгвістика опрацювала свій метод, який передбачає «постійне співвіднесення мовних даних із іншими досвідними сенсомоторними даними на широкому культурологічному, соціологічному, біологічному і – особливо – психологічному тлі», і що «метод когнітивної науки полягає передусім у спробі поєднати дані різних наук, гармонізувати ці дані й знайти смисл в їх кореляціях та співвідношеннях» [22, с. 5–6].

Отже, концепт не існує ізольовано, він знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими концептами і являється елементом концептосфери. Концепт не має форми, так як він і є «внутрішня форма». Концепт виступає основною одиницею ментальності та виникає під час зікнення особистісного досвіду людини із значенням терміну поданого в словнику. Концепт розміщений в свідомості кожної людини. Отже, можна зробити висновок, що термін «концепт» є досить варіативний і в значній мірі залежить від носіїв мови. Сучасна лінгвістика розглядає мову як соціальне явище, яке тісно пов'язане з культурою та історією нації. Акцент робиться на особистості носія мови, що розкривається шляхом вивчення мови, яка в свою

чергу відображає духовну сутність, мотивацію та ієрархію цінностей, що існують у свідомості носія мови. Аналізується мова в людині та людина в мові. Людський інтелект, як і сама людина, не може існувати окремо від мови та мовної здатності, а саме здатності створювати та сприймати мовлення. Мова втручається у всі психічні процеси та створює нові ментальні простори.

1.2. Характеристика інтелектуальних здібностей людини

Згідно з Енциклопедією Сучасної України: Інтелект (від лат. *intellectus* – розуміння, розум, пізнання) – відносно стійка структура розумових здібностей індивіда. Зазвичай інтелект визначають за рівнем розвитку, який розглядають у зв'язку з такими пізнавальними процесами, як сприймання, пам'ять, уява тощо. Трактування інтелекту як загальних розумових здібностей використовують у вигляді поведінкової характеристик індивіда, пов'язаних з розумінням та прогнозуванням подій, ефективністю діяльності, успішною адаптацією до нових життєвих завдань. За можливістю виявлення інтелекту виокремлюють 3 його типи: генетичний (не може бути виявлений жодною з методик), поведінковий (проявляється у поведінці й діяльності людини), вимірювальний (визначають за оцінкою результатів відповідей тестування); розрізняють також вербальний і невербальний [63].

Когнітивісти розглядають інтелект як набір когнітивних операцій (Д. Лакофф, Г. Вольф, Р. Х. Дросель та інші). Представники аналітичного підходу, на підставі безлічі тестових показників, розглядають стійкі показники прояву інтелектуальної діяльності (Ч. Спірмен, Л. Терстоун, Х. Айзенк та інші). Суттєво розвинулися дослідження інтелекту у процесі вивчення розумової активності та саморегуляції особистості у працях Н. С. Лейтеса, Ю. М. Кулюткіна, Г. С. Сухобської, В. С. Юркевич. Природа інтелекту докладно досліджувалася у працях як зарубіжних (Ч. Спірмен, Л. Терстон, Дж. Гілфорд, Р. Кеттелл, Ж. Піаже та ін.), так і вітчизняних психологів (Г. С. Костюк, Г. О. Балл, Ю. І. Машбиць, В. О. Моляко,

С. Д. Максименко, М. О. Холодна, М. Л. Смульсон, Р. О. Пономарьова, Л. В. Засекіна та ін.).

Інтелект – це певний рівень розвитку розумової діяльності особистості, що забезпечує можливість здобувати нові знання і ефективно використовувати їх в ході життєдіяльності, здатності розуміння і осмислення. Це є основа пізнання і поведінки людей в суспільстві [49, с. 310].

За твердженням М. Холодної, інтелект має такі базові властивості [43, с. 195]:

1) властивості рівнів, що характеризують досягнутий рівень розвитку окремих пізнавальних функцій (вербальних і невербальних), і презентації дійсності, що є в основі психічних процесів (сенсорна відмінність, оперативна і довготривала пам'ять, обсяг і розподіл уваги, обізнаність у певній змістовій сфері тощо) [43, с. 195];

2) комбінаторні властивості, про які свідчить здібність до виявлення і формування різних зв'язків і відносин; у широкому сенсі – здатність комбінувати в різних поєднаннях (просторово-часових, причинно-наслідкових, категоріально-змістових) компоненти досвіду [43, с. 195];

3) процесуальні властивості, що стосується операціонального складу, прийомів і відображення інтелектуальної діяльності аж до рівня елементарних інформаційних процесів [43, с. 195];

4) регуляторні властивості, що характеризують забезпечувані інтелектом ефекти координації, управління і контролювання психічної активності [43, с. 195].

На думку сучасних дослідників, загальний інтелект існує як універсальна психічна здатність. Інтелектуальні здібності людини – це індивідуально-психологічні властивості людини, є умовою успішності виконання різних видів інтелектуальної діяльності [43, с. 200]. Здібності це такі особливості, що відрізняють одну людину від іншої. Проблема інтелектуальних здібностей людини завжди хвилювала дослідників протягом всього періоду часу, тому вивчалася різними науками, але найбільш глибоко і різнобічно цю проблему розглядає загальна психологія, а потім і психологія управління. Саме через здібності особистість стає суб'єктом діяльності. Через розвиток здібностей людина досягає вершини професійної майстерності та кар'єрного зростання. Вітчизняні вчені

С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, Н. С. Лейгес, В. Н. Дружинін, В. Д. Шадриков та ін. запропонували ряд концепцій, які допомогли поступово сформуванати компромісну точку зору на дослідження проблем здібностей, адже здібності виникають у людини на основі задатків.

Задатки – це вроджені анатомічні та фізіологічні особливості мозку, нервової системи, органів чуття та руху, функціональна особливість людського організму, які складають природну основу для розвитку її здібностей. Люди від природи наділені різними задатками, вони служать основою для розвитку здібностей [44, с. 88]. Структуризація інтелектуальних здібностей виглядає так:

1. Задатки – основи для розвитку здібностей, закладені на генетичному рівні.
2. Загальні здібності – однаковим чином проявляються в різних видах людської діяльності (здатність до навчання, уважність, пам'ять, уява, працездатність) [43, с. 89].
3. Спеціальні здібності, які проявляються в певних видах діяльності (музичні, математичні, організаційні та ін.).
4. Групові здібності, які групуються і розвиваються на базі задатків, загальних і спеціальних.
5. Професійні здібності, які проявляються в процесі вибору професії та розвитку трудової діяльності [43, с. 91].

Інтелектуальні здібності людини удосконалюються шляхом оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідними для професійної діяльності.

У науковій літературі поняття «інтелект» використовується в основному по відношенню до інтелектуальних здібностей людини. Така здатність набувається з досвідом, розвитком людини і служить для ефективного освоєння людиною різних видів діяльності, адаптації у навколишньому середовищі. Термін «інтелектуальна / розумова здатність» використовується з метою охарактеризувати успішність будь-якої людини у вирішенні задач, знана частина якої пов'язана з переробкою інформації (тобто завдання, що вимагає обмірковування, змістовного судження чи вміння), за умови, що людина намагається вирішити це завдання якнайкраще. Видається виділити такі основні інтелектуальні здібності людини: а) досягнутий

рівень розвитку окремих пізнавальних психічних функцій; б) пам'ять; в) спостережливість; г) запас слів; д) аналіз і синтез явищ, що спостерігаються і засвоюються; е) критичність мислення; ж) засвоєння та застосування знань; з) творча діяльність розуму – креативність (тобто створення чогось нового), яка характеризується втікачістю, оригінальністю, сприйнятливістю, метафоричністю.

У науковій свідомості під інтелектуальними здібностями людини розуміється готовність ефективного засвоєння різних знань і умінь. Ключем до розгляду інтелекту та інтелектуальних здібностей людини є така ментальна сутність, як концепт – одна із структур знання та досвіду. Засобом доступу до інтелектуальних здібностей людини як мисленнєвої діяльності, так само як і до різних структур знання, є мова. В результаті критичного розгляду теоретичного матеріалу було сформульовано робоче визначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ, як набутих розумових здібностей до пізнавальних та розумових дій, готовності до ефективного засвоєння різних знань та умінь.

У психології існує дві точки зору на природу інтелекту. Перша полягає в тому, що існує єдиний (загальний) фактор інтелектуальних здібностей, за яким можна судити про інтелект в цілому. Об'єктом дослідження в даному випадку є ментальні механізми, які визначають інтелектуальну поведінку людини, його пристосованість до навколишньої дійсності, а також взаємодія його внутрішнього і зовнішнього світів (Ч. Спірмен, Е. Хант, Р. Стернберг, Г.Ю. Айзенк). Прикладом теорії цілісності інтелектуальних здібностей є теорія обчислення коефіцієнта розумового розвитку (intelligent quotient – IQ) [42, с. 150].

Друга точка зору на природу інтелектуальних здібностей передбачає наявність безлічі компонентів інтелекту, які не залежать одне від одного (Дж. Гілфорд, М.А. Холодна, Л. Терстоуна, Г. Гарднер). Дослідники наводять різні класифікації, що базуються на різних принципах [42, с. 153].

Згідно точки зору М.О. Холодної існують чотири основних аспекти функціонування інтелекту, які характеризують чотири типи інтелектуальних здібностей: конвергентні здібності, дивергентні здібності (або креативність), здатність до навчання і пізнавальні стилі [43, с. 93].

Конвергентні здібності виявляють себе в показниках ефективності процесу переробки інформації, в першу чергу, в показниках правильності й швидкості знаходження єдиної можливої (нормативної) відповіді відповідно до вимог заданої ситуації [43, с. 94].

Дивергентні здібності (креативність) - це здатність породжувати безліч різноманітних оригінальних ідей у нерегламентованих умовах діяльності. В якості критеріїв креативності розглядають комплекс певних властивостей інтелектуальної діяльності, таких, як швидкість ідей, оригінальність, сприйнятливість до незвичайних деталей і метафоричність мислення [43, с. 95].

Людським інтелектом, закономірностями мислення давно займалися логіка, філософія, фізіологія, психологія. Так, у філософії існує цілий розділ – гносеологія, що займається теорією пізнання. Тому можна стверджувати, що когнітивізм має величезну традицію, коріння якого сягає античності. Але в рамках когнітивістики старі питання зазвучали по-новому. Виявилося, наприклад, що різна природа реалій (речей, явищ, подій) зумовлює їхнє різне відображення у свідомості: одні представлені у вигляді наочних образів, інші – у вигляді нативних понять, треті – у вигляді символів.

Г. Гарднер на основі потенціалу особистості запропонував теорію множинності інтелектуальних здібностей, куди входять [50, с. 211]:

- лінгвістичні здібності (вербальне розуміння – здатність розуміти і розкривати значення текстів і слів; швидкість мови – здатність швидко підібрати слово по заданому критерію);
- логіко-математичні здібності;
- просторові здібності (здатність створювати в розумі модель просторового розташування предмета і використовувати цю модель);
- натуралістичні здатності;
- музичні здібності;
- кінестетичні здібності (здатність вирішувати проблеми і надавати форму продукту, використовуючи тіло (як, наприклад, роблять танцюристи));

– інтерперсональні здібності (здатність розуміти мотиви дій інших людей і знати, як працювати з людьми) [50, с. 211].

На думку А. Вежбицької, поняття *mind* є специфічним продуктом англійської мови, еквівалентів якого немає в інших мовах світу. Цей концепт позначає не лише мисленнєво-оцінну діяльність людини, а й її пам'ять, волю, уяву, увагу, емоції. *Mind* як ідеальний компонент опозиції матеріальне-ідеальне (*body-mind*) має яскраво виражений інтелектуальний характер і наштовхує на думку про розумовий спосіб емпіричного пізнання дійсності представниками англо-саксонського культурного ареалу [10, с. 44–45]. Таку думку підтверджує словник синонімів, адже до лексем «думка», «розум», «мудрість», «роздуми» в англійській мові зафіковано 267, 168, 43 і 39 епітети відповідно. Така кількість епітетів цих рядів свідчать, що обидві сфери – емоційна та раціональна – досить вагомі. Поважна об'єктивація концепту розум підтверджує його непересічний статус у концептуальній картині світу нашого народу. Етнічні особливості проступають за зіставлення цього концепту з відповідниками в інших культурах.

У лінгвістичних дослідженнях інтелект розглядається як складова частина глобальної проблеми семантичних полів, що характеризують людину. Можна звернути увагу на феномен дослідження інтелектуальних здібностей людини в мовознавчих роботах Ю. Апресян, А. Вежбицької, В. Карасик та ін. Актуальність дослідження концептів інтелектуальних здібностей людини визначається інтересом лінгвістів до пізнання людини у всіх її проявах, у тому числі до того, що називається «інтелектом» та «інтелектуальними здібностями людини». Такий інтерес вмотивований недостатньою вивченістю питання про способи вираження інтелектуальних здібностей людини фразеологічними засобами сучасної англійської мови та продиктований необхідністю вивчення мовних механізмів реалізації пізнавальної активності людини, а також необхідністю аналізу фразеологічних одиниць (далі ФО), що становлять фразеологічний концепт «інтелектуальні здібності людини», зафіксованих як в так і в публіцистичному дискурсі.

Вербалізація концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ має сегментну структуру і представлений у вигляді набору концептуальних ознак, рівноправних за ступенем абстракції: *mental activity* (розумова діяльність, яка

заснована на поєднанні аналізу та синтезу явищ, що спостерігаються і засвоюються, а також критичності мислення); knowledge, ability to acquire knowledge (знання, здатність до засвоєння та застосування знань); creativity (креативність); memory (пам'ять); power of observation (спостережливість); erudition (ерудиція, запас слів); mental/intellectual abilities (розумові здібності, тобто досягнутий рівень розвитку окремих пізнавальних психічних функцій); wisdom (мудрість); insight, penetration (проникливість, інтуїція); intelligence, brightness (кмітливість, кмітливість); talent, giftedness (талановитість, обдарованість); reason, sense (розсудливість, здоровий глузд); wit (дотепність); cunning/slyness (хитрість); stupidity (дурість); narrow-mindedness (обмеженість).

У цій моделі представлені найзагальніші характеристики досліджуваного концепту: він визначається нами як набуті інтелектуальні здібності до пізнавальних і розумових дій, готовність до ефективного засвоєння різних знань та умінь завдяки наявності певного набору здібностей.

Отже, національно-культурну своєрідність визначають окремі лексичні і фразеологічні одиниці семантичних полів «розум» або «дурість». При цьому дослідження інтелектуальних характеристик людини обмежені як обсягом розглянутого матеріалу (пейоративна лексика, діалектна лексика, жаргон, прислів'я та ін.), так і тимчасовими і територіальними рамками. У мовній картині світу, на думку багатьох дослідників (А. Вежбицька, В. Телія, М. Піменова), найбільш яскраво концептуальні властивості явищ відображають прототипи. Дані образи, які є типовими, центральними одиницями наших уявлень про об'єкт у свідомості носіїв мови які групують всі інші елементи, які мають відношення до того чи іншого лінгвокультурного концепту.

1.3 Лінгвокультурні особливості концептуалізації інтелектуальних здібностей людини

Згідно з концепцією Дж. Тейлора, в основі альтернативного підходу або концептуалізму, лежить уявлення, що між словом і класом позначуваних сутностей стоїть концепт. Концептуальна система відіграє роль посередника між мовою і

світом. Концептуалізм може набувати різної орієнтації: номіналістичної (якщо вважати, що концепти просто відбивають мовні звички, а тому опанування мовного вжитку приводить до засвоєння концептів), реалістичної (якщо припустити, що концепти відбивають об'єктивно наявні властивості світу). У когнітивній лінгвістиці концептуалізм має виразно відмінний характер: унаслідок своєї конвенційної природи мова справді певною мірою накидає мовцям набір усталених категорій. Однак вони не довільні, а вмотивовані низкою чинників – реальним структуруванням світу, культурно зумовленою взаємодією колективу мовців зі світом, особливостями роботи людського мозку тощо [51, с. 167].

У когнітивній граматиці Р. Лангакера, яка лягла в основу когнітивної лінгвістики, «концептуалізація» посідає значне місце й поширюється на будь-який вид ментального досвіду й охоплює: а) усталені й оригінальні уявлення (conceptions); б) не лише абстрактні чи інтелектуальні «концепти», а й сенсорний, моторний та емотивний досвід; в) уявлення, які не є миттєві, а змінюються чи розгортаються в часі під час їх обробки; г) повне осягнення фізичного, соціального, культурного й мовного контексту. ... Концептуалізацію було розглянуто як динамічна діяльність втіленого розуму (embodied minds), що взаємодіє із довкіллям» [50, с. 3]. Дослідник часто використовує цей термін на позначення способу (чи різних способів) осмислення й мовного вираження конкретної ситуації й пише, що когнітивна граматика ототожнює значення з концептуалізацією [47, с. 14].

Концепт може реалізуватися в мові за допомогою морфем, понять, значень, фразеологічних сполучень, вільних словосполучень, словоформ, граматичних категорій, але основним репрезентантом концепту є все-таки слово. Концепт є одиницею концептосфери, значення – одиницею семантичної системи і семантичного простору мови.

Щодо функцій концептів, то більшість когнітивних психологів вважають, що між концептами й категоріями/категоризацією існує двонаправлена взаємодія: концепти служать знаряддям категоризації (відштовхуючись від наявних концептів, мовець категоризує свій досвід), однак результати категоризації з часом змінюють наявні концепти [51, с. 8-9].

Різні типи концептів можуть мати різну структуру й відмінні принципи опрацювання (наприклад, механізми вивчення) [47, с. 394]. Подібним чином у концептології визнають залежність методів дослідження (і результатів) від типу концепту [51, с. 52]. Однак увагу дослідників, які працюють у категоріології й концептології було прикуто переважно до різних типів концептів/категорій, через що нелегко зрозуміти, як можна поєднати, звести воедино результати їхніх студій. У категоріології визнають, що категорії можуть охоплювати «фізичні об'єкти, живі істоти, властивості, дії чи навіть абстрактні ідеї, як-от «інтелект» [47, с. 367].

Інтелект – це та частина розуму, яка відповідає за абстрактне мислення та прийняття рішень. Особливе місце в українській і англійській мовній свідомості займають такі органи, як мозок і голова, які є осередком інтелектуального життя людини та місцем локалізації думки. Голова дозволяє людині тверезо міркувати (базовий концепт «розумний»); про людину, наділеного цією здатністю, кажуть: *світла (ясна) голова, людина з головою*, а про того, хто позбавлений цієї здатності зауважують: *каша в голові, без голови*. Крім того, голові і мозку належить вирішальна роль в здатності ефективно і швидко вирішувати життєво важливі завдання (базовий концепт «кмітливість»).

Такі метафори досить поширені і в фразеології англійської мови, пор.: *brain dead* – дурний; *turn smb's brain* – зводити когось з розуму; *go off one's head* – зійти з розуму; *to have an old head on young shoulders* – бути тямущим; *to have one's head screwed on right* – бути тямущим, кмітливим (буквально: 'голова прикручена правильно'). Варто зазначити, що метафоричне осмислення голови і мозку не має нічого спільного з науковими (медичними) уявленнями про ці органи: *have more brains in one's little finger than one has in his whole body*.

В французькій мові концепт *голова / la tête* присутній в таких фразеологізмах: *prendre la tête* – щось вас дратує і ви не можете дочекатися завершити дану справу; *coûter les yeux de la tête* – бути важливим і коштувати велику ціну; *faire la tête* – хмуритися, тому що ви засмучені чимось; *sur un coup de tête* – робити щось імпульсивно, не обдумуючи.

В останні десятиліття у лексеми «розум» (у множині) утворилося нове значення – «інтелектуальний потенціал, наукові кадри» (базовий концепт «освіченість»). У сучасній мові досить поширені вислови: *купувати / скуповувати мізки* (створювати кращі умови роботи, життя, сприяти переїзду вчених, інженерів в іншу країну і *витік мізків* (від'їзд вчених за межі країни в силу економічних, політичних причин). Останній є калькою англійських стійких виразів *brain drain* (виїзд англійських вчених, педагогів, лікарів закордон, в США, через кращі умови праці та більш високих заробітків) і *brain drainer* (вчений, фахівець, який емігрував в іншу країну, де йому надають кращі умови).

Інтелектуально повноцінна людина характеризується як та, хто має здоровий глузд, а інтелектуально неповноцінна – як та хто немає клепки в голові (базовий концепт «розум»). Відсутність або втрата даного органу може пояснюватися як відсутність чи втрата закріплених за ним функцій: *втратити голову* – втратити здатність розуміти, приймати рішення.

Аналогічні засоби вираження ідеї втрати розумової здатності характерні і для англійської мови. Зокрема, необдуманий, дурний вчинок може визначатися за допомогою вживання слів «headless», «mindless», «brainless» і фразеологічної одиниці *to lose one's head / brain / mind*.

Одним з головних критеріїв оцінки інтелекту людини є ступінь розвитку його мови (базовий концепт «освіченість»). Робота розуму асоціюється з успішною реалізацією мовної здатності, а порушення мови є показником інтелектуальної неповноцінності людини (*двох слів зв'язати не може*). Англійський прикметник *dumb*, що спочатку означало 'німий', з часом набув друге значення – 'дурний, неосвічений'.

Висновки до розділу 1

1. Всю пізнавальну діяльність людини можна розглядати, як розвиток вміння орієнтуватися в світі. Поняття, якими оперує людина у своїй розумовій діяльності і які відображають її досвід і знання, зберігаються в свідомості у вигляді особливих

ментальних структур, які отримали в когнітивній науці назву концептів. В сучасному мовознавстві можна виділити три основні підходи до розуміння поняття «концепт»: лінгвістичний, когнітивний та культурологічний. В нашому дослідженні ми будемо застосовувати другий підхід – когнітивний. Прихильники когнітивного методу З. Попов, Й. Стернін та О. Кубрякова розглядають концепт як явище ментального характеру, тлумачення якого зберігається в мовній картині світу кожного народу. Концепт виступає основною одиницею ментальності та виникає під час зікнення особистісного досвіду людини із значенням терміну поданого в словнику. Концепт розміщений в свідомості кожної людини. Отже, можна зробити висновок, що термін «концепт» є досить варіативний і в значній мірі залежить від носіїв мови. Концепт є одиницею концептосфери та є мовним способом категоризації дійсності.

2. Трактування інтелекту як загальних розумових здібностей використовують у вигляді поведінкової характеристик індивіда, пов'язаних з розумінням та прогнозуванням подій, ефективністю діяльності, успішною адаптацією до нових життєвих завдань. На думку сучасних дослідників, загальний інтелект існує як універсальна психічна здатність. Інтелектуальні здібності людини – це індивідуально-психологічні властивості людини, є умовою успішності виконання різних видів інтелектуальної діяльності. Здібності це такі особливості, що відрізняють одну людину від іншої. Інтелектуальні здібності людини удосконалюються шляхом оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідними для професійної діяльності.

3. В основі когнітивної лінгвістики, «концептуалізація» посідає значне місце й поширюється на будь-який вид ментального досвіду й охоплює: а) усталені й оригінальні уявлення; б) не лише абстрактні чи інтелектуальні «концепти», а й сенсорний, моторний та емотивний досвід; в) уявлення, які не є миттєві, а змінюються чи розгортаються в часі під час їх обробки; г) повне осягнення фізичного, соціального, культурного й мовного контексту. Багато вчених представили різні принципи опрацювання структури концепту, та в нашому дослідженні ми будемо використовувати методику запропоновану В. Масловою, а

саме – визначення ядерних та периферійних ознак досліджуваних концептів та пошук фразеологічних одиниць після виокремлення словникових значень лексем. З точки зору концептуальної картини світу, дана методика допоможе зрозуміти на якому місці в свідомості кожного народу розміщені концепти ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ та після чого зіставити зміст фразеологічних одиниць. Концептуальні характеристики досліджуваних лексем виявляються через аналіз словникових дефініцій з сучасних лексикографічних джерел.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ЗІСТАВЛЕНЬ*

2.1. Методи та прийоми концептуального аналізу

В системі мови можна окреслити концепти, які, будучи складними ментальними одиницями, передають специфіку способу життя і мислення народу і являють собою безцінні ключі до розуміння культури, тому дослідження та аналіз концептів є актуальною проблемою на теперішній час.

У мовній системі можна визначити концепти, що передають специфіку способу життя і мислення народу і є ключами до розуміння культури, тому вивчення й аналіз концептів є актуальною проблемою в системі мови на сьогоднішній день. За своєю структурою, концепти є складними ментальними одиницями

Разом з такими вченими, як А. Вежбицька, Н.Д. Арутюнова, А.П. Бабушкін, Н.А. Красавській, ми вважаємо, що термін «концепт» пов'язаний зі словесними засобами вираження. Концепт реалізується за допомогою лексем, словосполучень, паремій, речень і т.д, тобто різними способами. Саме тому існують різні способи вивчення концептів. Найпоширенішими методами є такі:

1. Метод лексикографічного дослідження

Є одним з основних при розгляді концепту. Багато вчених пишуть про те, що необхідно аналізувати дані тлумачних словників, оскільки це дозволяє охарактеризувати семантику ключових слів концепту, описати їх асоціативні і конотативні складові. Завдяки такому підходу, виявляється можливим визначити ядро і периферію концепту. Крім того, вважаємо за доцільне зіставляти словники різних років для того, щоб виявити «динаміку змісту концепту» [4, с. 130].

Опис окремого концепту може проводитися на аналізі матеріалу різних усних (опитування, анкетування) та письмових (художня література, публіцистика, наукові, релігійні та ін. тексти) джерел. Сукупність найбільшого числа джерел, а

також спостереження за історичним розвитком та трансформацією концепту дозволяє найбільш докладно описати його як елемент когнітивної картини світу носіїв мови.

2. Компонентний аналіз

Спрямований на дослідження значень слів шляхом визначення їх семного складу, а також на встановлення класифікаційних зв'язків ключових номінантів концепту. На значущість компонентного аналізу вказують такі лінгвісти, як М.В. Нікітін, С.Г. Воркачев і інші. Відзначимо, що в основі компонентного аналізу лежить дефініційний, проте він або вибирає з словникового значення щось зайве, або додає «сему лексичного, лексикологічного, граматичного або логіко-понятійного характеру» [4, с. 132].

Основним методом семантичного аналізу у межах структурної наукової парадигми був метод компонентного аналізу. Компонентний аналіз зазвичай визначається як виявлення у значенні мовних сутностей найдрібніших одиниць змісту – сем.

3. Словотвірний аналіз

Метод встановлює відносини відтворюваності та дозволяє виявити дериваційні можливості номінанта концепту і побудувати його лексико-семантичне поле. Аналіз словотворчої «активності» ключової лексеми, вербалізуючи концепт, його етимології, виявлення і опис семантики дериватів також сприяє виявленню ряду «додаткових когнітивних ознак досліджуваного концепту» [21, с. 190].

4. Дослідження внутрішньої форми слова

Аналіз внутрішньої форми слова має велике значення у вивченні концепту, оскільки завдяки йому «можна відновити фрагмент духовної або матеріальної культури ...» [6, с. 12]. Внутрішня форма становить ту частину значення слова, яка найбільш тісно пов'язана з мовною картиною світу. Внутрішня форма завжди розуміється як «жива ознака, що лежить в основі номінації, усвідомлення основи найменування», і її не можна плутати з етимологією слова, яка може бути затемненою [6, с. 57]. Наприклад, слово «хата» спочатку співвідносилося з

дієсловом «топити» і означало «будинок з піччю, теплий дім». З часом, сталася втрата словом внутрішньої форми, і хатою в наш час називають будь-який будинок.

Внутрішня форма слова, вмотивованість, мотиваційні відносини зіграли основну роль в розвитку науки мотивології. Внутрішня форма слова – це структура слова, що дозволяє пояснити зв'язок між його звучанням та значенням. Саме внутрішня форма слова виражає його вмотивованість.

5. Синтагматичний (дистрибутивний) аналіз

Метод передбачає аналіз сполучуваності базових номінантів концепту з різними частинами мови. Як зазначає Й. А. Стернін, «аналіз сполучуваності дозволяє виявити способи категоризації і концептуалізації явища» [40, с. 62]. Як приклад учений наводить слово «туга», аналізує особливості його сполучуваності та описує способи категоризації даного явища в свідомості народу: 1) туга як приналежність погляду (дивитися з тугою, тоскно переглянувся, в тузі озирався і т. ін.); 2) щось звучить (дзвін сумно гудів, в голосі звучала туга); 3) те, що можуть відчувати і тварини (тужливий гавкіт, тоскно нявкала, собака тужить за господарем); 4) душа або серце як осереддя туги (серцева туга, туга поселилася в душі) [40, с. 62].

6. Дослідження лексико-семантичних груп

В даний час найбільш поширений структурно-семантичний аналіз лексико-семантичних груп, що спирається на дані тлумачних словників, словотворчих, словників синонімів і т.д. Існують і інші способи аналізу ЛСГ, наприклад, метод ланцюжка словникових дефініцій, визначення групи методом ступінчастої ідентифікації, дистрибутивний статистичний метод, локальні зіставлення, метод зворотного перекладу [7, с. 71].

7. Пареміологічний аналіз

Передбачає вивчення матеріалу прислів'їв, приказок і афоризмів, адже вони займають у фонді мови особливе місце, оскільки відображають мовну картину світу народу. У пареміях «В гостях добре, а вдома краще», «Вдома і стіни допомагають», «В чужому будинку не господар», «У кожної хатинки свої брязкальця», «Не червона хата кутами, а красна пирогами» і т. ін.) ми знаходимо сталі осмислення того чи

іншого концепту, що склалися протягом тривалого часу і змінювались в залежності від місця, часу і умов прояву концептуальних сутностей в житті народу [9, с. 25].

Пареміологічний аналіз тісно пов'язаний з контекстуальним, так як прислів'я і приказки, «будучи наділеними національно-культурним компонентом семантики, беруть участь у створенні культурно-фонового потенціалу художнього тексту» [11, с. 9].

8. Контекстуальний аналіз

Дозволяє уточнити і доповнити імпліцитний зміст концепту. Дослідження концептуальної структури тексту має особливе значення, оскільки в художніх творах репрезентується як базова, загальнонаціональна концептуальна картина світу, так і індивідуально-авторська. З цією тезою погоджуються багато дослідників, наприклад, В.Л. Маслова [27, с. 208].

Дослідження природи концепту ґрунтується на описі способів його експлікації в тексті, в лексичному і фразеологічному тезаурусі. Контекстуальний аналіз здійснюється в трьох аспектах:

- а) лексико-системному, що має в своїй основі вчення про слово як одиницю лексичної системи;
- б) функціональному, який передбачає аналіз функціонування слова і фразеологізму в контексті комунікативної діяльності;
- в) когнітивному, спирається на основні положення когнітивної лінгвістики.

9. Експериментальні методи

Завдяки цьому методу можна отримати додаткову інформацію емоційного й оцінного характеру про концепт. На даний час застосовуються різні методи: асоціативний і інтерпретаційний експеримент, метод інтерв'ювання, метод семантичного диференціалу та інші [13, с. 266].

Ми вважаємо, що усі вищезазначені методи об'єднані одним методом концептуального аналізу, який ми розуміємо як спосіб дослідження, фіксації та пояснення концептуальної системи носія мови. Метод концептуального аналізу полягає у розгляді мовних засобів вираження поняття і також в реконструкції поняття та фрагментів мовної картини світу, що за ними стоять.

Метод концептуального аналізу є досить широким та включає в себе контекстуальний аналіз, порівняльний метод, створення конкретних дефініцій та інші. Він поєднує лінгвістичну та культурну семантику слова, що дозволяє об'єктивно та повністю логічно аналізувати концепти природної мови.

Метою концептуального аналізу можна вважати «виявлення парадигми культурно значущих концептів і опис їх концептосфери» [35, с. 80]. Об'єктом дослідження є поняття, що передаються окремими словами, граматичними категоріями або текстами, причому залучення великого корпусу контекстів вживання слова в художній літературі дозволяє не тільки окреслити аналізований концепт, але і структурувати його, виокремлюючи набір найбільш характерних ознак [35, с. 80].

Проаналізувавши безліч існуючих досліджень в рамках когнітивної лінгвістики Р.М. Фрумкіна [41, с. 55–67] було виявлено три напрямки концептуального аналізу. Перший передбачає звернення до життєвого досвіду уявних співрозмовників і полягає в дослідженні складних ментальних утворень (*думка, знати*) і т. ін. Другий, маючи той самий об'єкт дослідження, ґрунтується на мовному чутті і науковій ерудиції читача і будується з урахуванням пари «говорить – слухає». Останній представляє вивчення будь-якого мовного матеріалу і базується на інтроспекції аналізу, що є поєднанням безлічі методик [41, с. 55–67].

В ході концептуального аналізу необхідно враховувати, що художній текст містить також імпліцитну інформацію в силу своєї специфіки, яка передбачає існування деякої додаткової інформації, авторської точки зору, суб'єктивної експресивності і емоційності [39, с. 35]. Такі різновиди концептуальної інформації зазвичай за задумом автора відносять в підтекст, в сферу прихованих смислів художнього тексту, що включають як немовні за своєю природою, так і власне немовні і мовні приховані смисли, які припускають співтворчість читача (слухача) [39, с. 35].

Вчені по-різному описують мовну картину світу, реалізовану в художньому тексті. Найчастіше відбувається видозміна методики концептуального аналізу

відповідно до цілей і предметів дослідження. Зупинимось на деяких найбільш поширених методиках концептуального аналізу.

Н.А. Кузьміна пропонує кілька етапів дослідження. Перший етап аналізу пов'язаний з виокремлення концептуального ядра, «яке представлено набором базових метафоричних моделей, елементи яких по-різному кодують одні й ті ж поняття» [23, с. 228]. В результаті виходить асоціативно-вербальна мережа, що складається з пересічних метафоричних моделей – концептуальних шарів. На думку дослідниці, при реконструкції світобачення автора тексту необхідно враховувати не тільки характер цих моделей, але і зв'язки між ними, оскільки світ «у свідомості «проціджують» через сітку цих моделей і відповідним чином трансформується, категоризує» [23, с. 228]. Під фрагментом художньої картини світу, яку Кузьміна називає «когнітивно-мовною картою», вчена розуміє сукупність всіх метафоричних моделей, що відображають одне й те саме поняття. За своєю суттю це якесь асоціативно-сміслові поле тексту, які репрезентують досліджуване явище і необхідне для вирішення подальших дослідницьких завдань, що мають на увазі «поступовий рух від когнітивного – до мовного, від узагальненого – до індивідуального, від форми – до сенсу, від мови – до тексту ... » [23, с. 229].

Інша методика концептуального аналізу, запропонована Л.Г. Бабенко, також має на увазі низку дослідницьких процедур: 1) виявлення набору ключових слів тексту; 2) опис позначуваного ними концептуального простору; 3) визначення базового концепту (концептів) описаного концептуального простору [5, с. 83]. При цьому наголошується, що «вивчення концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора) передбачає узагальнення всіх контекстів, в яких вживаються ключові слова – носії концептуального сенсу з метою виявлення характерних властивостей концепту» [5, с. 85]. В ході концептуального аналізу, з точки зору Бабенко, слід враховувати когнітивно-пропозиційні структури, оскільки пропозиція – це «особлива структура представлення знань», яка формується на основі різних сукупностей однорідних елементів, через які і відбувається тлумачення концептів [5, с. 85]. Носіями цих знань в тексті частіше є предикатні слова: дієслова, прислівники, прикметники і т.д.

На думку В.А. Маслової, ядро – це словникові значення тієї чи іншої лексики, яка є основою у висвітленні змісту концепту; периферія – суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складові ядерної лексики, конотації й асоціації. При дослідженні концептів вчена пропонує виділяти три складових: ядро (когнітивно-пропозиційну структуру концепту), приядерну зону (інші лексичні репрезентації концепту, його синоніми тощо) та периферію (асоціативно-образні репрезентації). Ядро і приядерна зона переважно репрезентують універсальні й загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні [26, с. 30].

Взаємодоповнюючі методики аналізу текстового концепту, засновані на покроковому описі структури (ядро – ближня і дальня периферія) концепту, представленого в нативній картині світу, а потім – в художній картині світу. [26, с. 30]

Отже, в сучасному мовознавстві немає стійкої універсальної моделі концептуального аналізу, про що свідчить наявність різноманітних методик його реалізації. На нашу думку найбільш повним буде комплексний (багатовимірний) аналіз інтелектуальних здібностей людини, проведений з послідовним застосуванням кількох взаємодоповнюючих методик.

2.2. Семантико-когнітивний аналіз концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ

Семантико-когнітивний підхід до лінгвокогнітивного дослідження підкреслює цією назвою основний напрямок дослідження – дослідження співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів з когнітивними. Когнітивна лінгвістика сформувалася після оформлення теоретичних постулатів психолінгвістики. Саме психолінгвісти обґрунтували існування невербального мислення, існування всвідомості людей концептосфери, що складається з квантів знання – концептів, що постійно змінюються і оновлюються [30, с. 83]. Було з'ясовано що мовні знаки створюються людьми для обміну важливою інформацією, тобто для найпоширеніших і комунікативно необхідних

понять, і що мовні знаки є лише однією лінією у просторі концептуальних понять, аконцептосфера сама по собі набагато більша і ширша за ту її частину, на яку вказують мовні засоби. Такі теоретичні досягнення психолінгвістики стали основою для створення методології когнітивної лінгвістики. [30, с. 84]

Головне положення цієї методології полягає в тому, що через вивчення семантики мовних знаків можна проникати в концептосферу людей, можна з'ясовувати, що відіграло важливу роль того чи іншого народу в різні періоди його історії, а що залишалося поза полем його зору, в той час як для іншого народу це виявлялося істотним [31, с. 113]. На основі цього методологічного положення були розроблені методикогнітивної лінгвістики, які тепер вже дозволяють виявляти особливості не тільки національного, а й групового мислення, і всю різноманітність індивідуально-авторських концептосфер.

Згідно з методикою дослідження концептів, запропонованою Й.А. Стерніним та З.Д. Поповою. Основними етапами семантико-когнітивного дослідження, на їх думку, є такі с

1. Побудова номінативного поля концепту.

2. Аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять в номінативне поле концепту.

3. Когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, які формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю.

4. Верифікація отриманого когнітивного опису у носіїв мови. Даний етап є факультативним, але бажаним, оскільки в будь-якому описі концепту є велика роль суб'єктивізму дослідника у виділенні і формулюванні когнітивних ознак, а носії мови в спеціальному експерименті можуть підтвердити або спростувати правильність виділення дослідником тої чи іншої когнітивної ознаки. З'являється також можливість при обробці результатів, отриманих від випробовуваних, обчислити яскравість кожної ознаки в структурі концепту, що дозволяє ранжувати когнітивні ознаки в концепті по яскравості, виділити ядро і периферію. Якщо у

дослідника відсутня можливість проведення верифікації, йому доводиться покладатися на власну мовну інтуїцію, власний досвід носія мови. [31, с. 112]

5. Опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак.

Вчені стверджують, що наступні кроки залежатимуть від того, чи ставить дослідник своїм завданням рухатися далі в сферу когнітивно-семасіологічного або лінгвоконцептологічного дослідження (тобто, чи ставить він задачу описати семантику тих або інших мовних одиниць з використанням когнітивних даних або моделювати концепт як одиницю свідомості) [31, с. 113].

У першому випадку отримані когнітивні дані просто використовуються для пояснення семантичного розвитку досліджуваних мовних одиниць. Наприклад, поняття когнітивної ознаки, класифікатора використовуються для пояснення появи тих чи інших сем або семем, їх угруповань, змін в семантиці слова, перебудов семантики слова. У другому випадку необхідний етап моделювання концепту, який дозволить описати концепт як цілісну ментальну одиницю і передбачає кілька послідовних кроків [31, с. 113]:

- Опис макроструктури концепту (атрибуція виявлених когнітивних ознак образного, інформаційного компонентів і інтерпретаційному полю і встановлення їх співвідношення в структурі концепту);
- Опис категоріальної структури концепту (виявлення ієрархії когнітивних класифікаційних ознак, що концептуалізують відповідний предмет або явище, і опис концепту як ієрархії когнітивних класифікаційних ознак);
- Опис польової організації виявлених когнітивних ознак (виявлення ознак, що становлять ядро, ближню, дальню і крайню периферію концепту, і представлення змісту концепту у вигляді польової структури). Результати когнітивної інтерпретації та верифікації дозволяють уявити модель змісту досліджуваного концепту. Підсумком моделювання концепту в рамках лінгвоконцептологічного дослідження є словесне або графічне представлення змісту концепту у вигляді польової структури. [31, с. 113]

Концепт описується словами, окремо – ядро, ближня, дальня і крайня периферія. Когнітивні ознаки, виділені і розподілені по польовим зонам в структурі

концепту, ранжуються за ступенем їх яскравості в структурі концепту (за процентною кількістю встановлених в експерименті мовних репрезентацій, що об'єктивують відповідну когнітивну ознаку) [31, с. 114].

Згідно з З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним, слід мати на увазі, що польовий опис змісту концепту далеко не завжди збігається з його макроструктурою: яскравими (профілюючими), і, відповідно, ядерними, в рівній мірі можуть виявитися і компоненти образу, і компоненти інформаційного змісту концепту, і компоненти його інтерпретаційного поля, аналогічно, окремі ознаки даних макрокомпонентів можуть виявитися і в ближній, і в дальній, і в крайній периферії змісту концепту. Належність тієї чи іншої ознаки концепту конкретній польовій зоні визначається виключно яскравістю відповідної когнітивної ознаки, її актуальністю для когнітивної свідомості, і не залежить від макрокомпонента концепту, якому вона належить [31, с. 114].

Концепти інтелектуальної сфери будуть розглянуті в діяхронічному аспекті, обов'язковому зв'язку даної концептосфери з типом культури, який домінує в той чи інший проміжок часу. Уявлення народу, наприклад, про інтелектуальні здібності людини, безумовно, залежить від його самосвідомості (від уявлення про себе, про своє місце у світі), від усвідомлення свободи чи залежності свого розуму від будь-яких вищих сил, від навколишньої дійсності, тією чи іншою мірою перетвореною силою людського розуму тощо. Аналіз змін смислового наповнення та взаємозв'язку концептів інтелектуальної сфери в діяхронному аспекті дозволить простежити зміну картини світу з давніх часів до наших днів. Матеріалом для такого дослідження стануть лексикографічні джерела, тексти деяких фольклорних жанрів (казки, прислів'я та приказки) та «ключові» для даної проблематики художні та публіцистичні тексти різних часових періодів.

Найбільш ефективним методом вивчення психологічно реальних значень і концептів як «реальностей свідомості» людей є психолінгвістичний експеримент, і перш за все – асоціативний експеримент в двох його різновидах – вільний і спрямований. При описі психолінгвістичного значення асоціативний експеримент – як вільний, так і спрямований – дає достовірні дані при обліку тільки першої

асоціативної реакції, оскільки інші асоціації можуть бути вже асоціаціями не на власне стимул, скільки на попередню реакцію; облік першої реакції дозволяє уникнути цього недоліку. Асоціативний експеримент, як вільний, так і спрямований, має за мету побудову асоціативного поля стимулу (опис сукупності реакцій, упорядкованих по спадаючій частотності), яке далі виступає матеріалом для семантичної інтерпретації [31, с. 117].

Методику опису психолінгвістичного значення слова вчені представляють так [31, с. 117]:

1. Проведення асоціативного експерименту з досліджуваним словом як стимулом.
2. Побудова асоціативного поля досліджуваного слова-стимулу.
3. Семантична інтерпретація асоціативних реакцій як мовних репрезентацій сем.
4. Семемна атрибуція отриманих сем (розподіл сем за окремим значенням по денотативному принципу).
5. Семний опис змісту і структури виділених значень як зв'язної сукупності сем.
6. Моделювання семантики як впорядкованої множини виділених семем за принципом зниження яскравості семем в семантемі.

Семантична інтерпретація отриманих реакцій полягає в осмисленні отриманих асоціацій як мовних репрезентацій семантичних компонентів слова-стимулу (сем). Значення асоціатів переформулюються як значення семантичних компонентів, що утворюють значення слова-стимулу. При цьому проводиться узагальнення отриманих результатів: близькі за семантикою асоціати, які по-різному називають фактично один і той же семантичний компонент, об'єднуються, а їх частотність підсумовується. Узагальненню підлягають також однокореневі асоціати, перифрази, номінації одного семантичного компонента словами різних частин мови, синоніми і т. ін., тобто асоціати, що фактично словесно номінують один і той же семантичний компонент. Індивідуальні асоціації не інтерпретуються, якщо вони носять суб'єктивно-особистісний характер, тобто зв'язок стимулу і реакції неясний. Далі на

цьому ж етапі здійснюється формулювання сем, тобто таке формулювання семантичних компонентів, яке дозволяє приписати цю сему значенням досліджуваного слова. На етапі семемної атрибуції отриманих сем, семи групуються за значеннями по денотативному принципу: вони поділяються на групи по числу окремих значень, які вони представляють в смисловій структурі слова. В результаті стає зрозумілим кількість різних семем, реально представлених в значенні слова-стимулу, і при цьому кожна семема є представлена набором деяких сем [30, с. 119].

На етапі семного опису значень набори сем, виділені для кожного окремого значення, описуються як окремі семеми. Кожна семема отримує словесно сформульовану дослідником дефініцію, що ґрунтується на отриманих експериментальних даних і включає всі виділені семи. Завдання дефініції – словесно відмежувати дане значення від інших. Значення формулюються як упорядкований чіткий перелік експериментально виявлених семантичних компонентів кожного значення в їх зв'язку один з одним. Кожне значення формулюється окремо, вказується загальна кількість випробовуваних, які актуалізували це значення; при кожній семі вказується кількість випробовуваних, що об'єктивували цю сему в ході експерименту [31, с. 120].

Цифра, що супроводжує кожне значення, відображає кількість випробовуваних, які об'єктивували в експерименті семантичні компоненти даного значення і свідчить про відносну яскравість відповідного значення в семантемі слова в мовній свідомості випробовуваних [31, с. 120].

Як показує дослідження, психолінгвістичне значення далеко не завжди збігається з його словниковим варіантом. Тут виділяються дві тенденції:

1. Слово в свідомості носія мови має більше значень, ніж це відзначають словники;

2. Кількість значень, представлених в тлумачних словниках є багатшою, ніж в мовній свідомості. Крім того, може відрізнятися структура семантики – ієрархія ядерних і периферійних значень може відрізнятися. У випадку із словом «жертва» кількість лексикографічних значень, що виділяються словниками та отримане в результаті експерименту, збігається, але їх ієрархія в структурі семантики істотно

різнитися. Опис психолінгвістичного значення може бути використаний для уточнення подачі значень слів в тлумачних словниках [31, с. 122].

При описі концепту через семантику мовних засобів, що його номінують, використовуються як традиційні, так і експериментальні методи опису значень, а результати піддаються особливій процедурі – когнітивній інтерпретації. Й.А. Стернін та З.Д. Попова стверджують, що всі результати опису семантики одиниць номінативного поля концепту – як на рівні лексикографічного, так і на рівні психолінгвістичного опису значень – можуть бути використані в описі концепту, це залежить від поставлених дослідником цілей (максимально повний опис або опис основних, ядерних рис концепту, від можливостей дослідника і т.д.) [31, с. 122].

Таким чином, лінгвокогнітивний опис концепту – це особлива лінгвістична процедура, в ході якої дослідники виділяють як подібності з процедурами опису словникового і психолінгвістичного значень, так і принципові відмінності від них.

Схожість опису значень і концептів: аналізується семантика мовних одиниць; виділяються семантичні компоненти (семи); використовуються традиційні та експериментальні методи виділення сем; результатом опису є деяка узагальнена смислова модель [31, с. 123]. Основні відмінності: лексикографічне значення – використовуються переважно традиційні лінгвістичні методи; структура значення описується і формулюється як зв'язкова сукупність архісеми і мінімуму диференціальних сем; при моделюванні значення виділяються окремі значення по денотативному принципу; виділені значення упорядковуються в семантеми від основного значення до похідного переважно по діяхронічному принципу; Психолінгвістичне значення – використовуються переважно експериментальні методи; структура значення описується і формулюється як зв'язкова сукупність архісеми і максимуму диференціальних сем; при моделюванні значення виділяються окремі семеми по денотативному принципу; виділені значення упорядковуються в семантеми від ядерного значення до периферійних за принципом психологічної яскравості в семантемі. Концепт – використовуються як традиційно-лінгвістичні, так і експериментальні методи; при моделюванні концепту виділяються когнітивні ознаки, а не окремі значення; структура концепту описується на основі сукупності

образу, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля; зміст концепту описується як сукупність когнітивних ознак, упорядкованих за принципом поля від ядра до ближньої, дальньої і крайньої периферії [31, с. 123].

Побудова номінативного поля концепту являє собою встановлення і опис сукупності мовних засобів, що номінують концепт і його окремі ознаки [31, с. 124]. М.В. Піменова зазначає: «Концепт об'єктивується різними мовними знаками, різні автори висловлюють одні й ті ж ознаки концептів різноманітними мовними засобами. Повний опис того чи іншого концепту, значимого для певної культури, можливо тільки при дослідженні найбільш повного набору засобів його уявлення» [30, с. 12]; «Методика дослідження концептів <...> полягає в інтерпретації значення конструкцій, які об'єктивують ті чи інші особливості концептів; у виявленні частотних (властивих багатьом концептам) таксономічних характеристик і визначенні за цими характеристиками загальних типологічних ознак досліджуваних концептів» [30, с. 20].

У побудові номінативного поля концепту дослідники вбачають два шляхи. По-перше, можна зосередитися на виявленні тільки прямих номінацій концепту – ключового слова та його синонімів (як системних, так і okazіональних, індивідуально-авторських) – це призведе до побудови ядра номінативного поля. По-друге, можна не обмежитися прямими номінаціями і виявити все доступне досліднику номінативне поле концепту, включаючи номінації різновидів денотата концепту (гіпонімії) і найменування різних окремих ознак концепту, що виявляються в різних ситуаціях його обговорення. Найбільш часто номіновані гіпоніми виявляються найбільш типовими представниками концепту в комунікації, найбільш часто номіновані ознаки – найбільш яскравими ознаками концепту, обговорюваними в процесі комунікації [40, с. 125].

Ключове слово – це обумовлена дослідником лексична одиниця, яка найбільш повно номінує досліджуваний концепт. В якості такого слова вибирається найбільш уживане найменування (можна перевірити це за частотним словником), досить узагальнене за своєю семантикою (середнього ступеня абстракції), бажано – стилістично нейтральне, не оцінчне слово [40, с. 125].

При вивченні лінгвістичних концептів, характерних для якого-небудь стилю, жанру або окремого автора, вибір ключового слова може бути зроблений за частотністю його вживання у відповідних текстах. Ядро номінативного поля встановлюється [40, с. 126]:

- через синонімічне розширення ключового слова (використовуються словники синонімів і фразеологічні словники);
- через аналіз контекстів, в яких номінується досліджуваний концепт (художні, публіцистичні тексти). Виписуються будь номінації досліджуваного концепту, включаючи okazіональні, індивідуально-авторські, описові;

Периферійні компоненти номінативного поля встановлюються різними способами [40, с. 126]: побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова. Цей метод передбачає підбір синонімів, антонімів ключового слова, визначення його гіперонімів і согіпонімів. Основними ознаками лексем, що відносяться до ближньої периферії, є: менша в порівнянні з ядром частотність, стилістична нейтральність, відсутність обмежень у вживанні, мінімальна залежність від контексту. Дальня периферія включає в себе мовні одиниці з невисокою частотністю, як однозначні, так і багатозначні. [40, с. 126] Серед багатозначних слів зустрічаються такі, в яких комунікативне значення не є основним. У цю групу слів, на відміну від попередніх, увійшли переважно лексеми з стилістичними і емоційно-експресивними обмеженнями. Одиниці крайньої периферії характеризуються низькою частотністю. Більшість слів мають яскраві стилістичні та емоційно-експресивні семи. До крайньої периферії відносяться застарілі слова, оскільки вони маловживані або ж вживаються не в основному значенні. До даної групи слів відносяться також лексеми, які в основному значенні входять в іншу лексикосемантичну групу. Побудоване лексико-фразеологічне поле об'єктивує різні когнітивні ознаки концепту спілкування, які можуть бути виявлені шляхом аналізу семантики одиниць, що увійшли в це поле. Побудова і вивчення дериваційного поля ключового слова дозволяє також виявити когнітивні ознаки досліджуваного концепту [40, с. 127].

Побудова пареміологічного поля концепту. Паремії є вельми інформативними для виявлення інтерпретаційного поля концепту. У них ми знаходимо застиглий осмислення того чи іншого концепту, які склалися протягом тривалого часу [40, с. 128]. Для виявлення когнітивних ознак досліджуваного концепту паремії, що містять ключове слово-репрезентант концепту, його синоніми або характеризують концепт описово, упорядковуються в пареміологічне поле. Джерелом паремій З.Д. Попова та Й.А. Стернін називають словники прислів'їв, приказок, крилатих виразів і афоризмів. Сенс паремії інтерпретується як відображення когнітивної ознаки концепту. Однак для окремих концептів може не існувати прислів'їв, приказок і афоризмів або їх кількість може бути з тих чи інших причин досить незначною [40, с. 128].

Таким чином, концепт – це ментальне утворення яке є складним, багатовимірним та багатопластовим, та знаходить відображення в колективній свідомості, закріплене за певною сферою дійсності і виражене в тих чи інших мовних формах.

2.3 Методика міжмовного зіставлення фразеологічних одиниць на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ

У нашій науковій роботі ми спираємось на методику міжмовного зіставлення фразеологічних одиниць з концептами інтелектуальних здібностей людини запропонованою З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним.

Згідно з думкою вчених, метод міжмовного зіставлення фразеологічних одиниць має бути представлений послідовно, покроково зображуючи кожен етап дослідження. Порівняльне вивчення фразеологізмів дозволяє вирішити ряд складних питань і тих які досі не отримали однозначної відповіді, а саме виявлення міжмовних тотожностей і відмінностей трьох мов – англійської, французької та української.

Для даного лінгвістичного опису використовується контрастивний метод. Контрастивний метод – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Цей метод

застосовується до вивчення будь-яких мов – споріднених і неспоріднених. Подібно до описового методу він спрямований на сучасний (певний) стан мови. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях [32, с. 98].

Як зазначає О. О. Селіванова, він застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі іншої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов, прогнозування інтерференції мов, визначення оптимальних засобів оволодіння іншою мовою тощо [36, с. 61]. Цей метод дає можливість встановити не тільки факти і явища, які мають аналогічні функції в зіставляваних мовах, а й визначити те місце, яке вони займають у своїй мікросистемі. Окрім цього, його застосовано для словникових дефініцій, раніше опублікованих у фразеографічних джерелах, які є відображенням лексикосемантичної структури досліджуваних мов на різних етапах свого розвитку. Отже, зіставний аналіз фразеологізмів які містять компонент «інтелектуальні здібності людини» сприятиме вирішенню важливого питання сучасних зіставних досліджень – взаємовідношенню свідомості, мови та культури.

Таким чином, методика контрастивного опису лексичного угруповання на прикладі лексичних одиниць складається з кількох етапів. Першим є вибірка лексичних одиниць в українській мові. Як матеріал для контрастивного аналізу доцільно обрати будь-яке лексичне угруповання повністю (найзручніше синонімічний ряд або лексико-семантичну групу), оскільки це надає дослідженню системний характер і забезпечує вичерпний набір одиниць для компонентного аналізу, що є основним методом семантичного опису при контрастивному аналізі. В якості вихідної мови ми вибрали рідну мову (українську), адже вона зручніша в зв'язку з тим, що досліднику легше визначити ступінь актуальності використовуваної одиниці, її відносне вживання в мові, легше виділити емоційні та оцінні конотативні семи (компонент значення, що відображає відмінну ознаку денотата слова (предмета, явища, процесу) і здатний розрізняти значення слів), а також легше виявити периферійні семи денотативного значення в силу власної мовної інтуїції [32, с. 76].

Першим кроком зіставлення ФО в трьох мовах є пошук фразеологічних одиниць української мови. З «Фразеологічний словник української мови» за редакцією В. М. Білоноженко та «Словник фразеологічних антонімів» за редакцією В. С. Калашника методом суцільної вибірки ми виписали одиниці, що належать до досліджуваного лексичного угруповання ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ. Пошук фразеологічних одиниць відбувався за допомогою пошуку необхідної ядерної лексики «розум/дурість» у внутрішній формі фразеологізму, або його дефініції. Далі здійснювався підбір синонімів до ядерних лексем, а саме: «мудрість», «кмітливість», «здоровий глузд», «пам'ять», «спостережливість», «проникливість» та «обмеженість», «некмітливість», «легковажність», «нетямущість». Вибірка фразеологічних одиниць відбувалася не лише з огляду на ключові компоненти у внутрішній формі, а і безпосередньо серед тих, які позначають концепт інтелектуальні здібності людини, але їх внутрішня форма не містить компонентів «розум, дурість». Методом аналізу дефініцій було визначено ті фразеологічні одиниці, які позначають досліджуваний концепт. Отриманий список досліджуваних фразеологічних ми розбили на фразео-семантичні підгрупи з позитивною та негативною оціночною конотацією.

Так як дослідники фразеологічних одиниць виділяють різні типи фразеологічних поєднань з точки зору їх складу і структури, то була використана класифікація В. Виноградова на визначення різного ступеня ідіоматичності компонентів у складі фразеологізму (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення). Вибрані ФО були також проаналізовані з точки зору їх граматичного складу: поєднання прикметника з іменником; поєднання іменника в називному відмінку з іменником в родовому відмінку; поєднання іменника з іменниками в непрямих відмінках з прийменником; поєднання дієслова з іменником з прийменником і без прийменника. Та досліджувані ФО на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ були поділені на групи при розгляді їх синтаксичних функцій: іменні фразеологізми; дієслівні фразеологізми; ад'єктивні фразеологізми.

Другим етапом нашого дослідження є вибірка фразеологічних одиниць англійської та французької мов. За алгоритмом добору ФО в українській мові, були проаналізовані словники в англійській мові: Longman Dictionary of English Idioms та Cambridge Idioms Dictionary і в французькій мові – Dictionnaire russe-français des locutions idiomatiques équivalentes та «Фразеологизмы французского языка» за редакцією В. Бардоши. Спочатку пошук проводився по ядерних лексемах в англійській мові «mind / stupidity» та в французькій мові «tête / stupidité» а потім за підбором синонімів до зазначених лексем. Відібрані фразеологічні одиниці які містять концепт інтелектуальних здібностей або безпосередньо в самій ідіомі, або в її дефініції, або у внутрішній формі були прогруповані на фразео-семантичні підгрупи окремо з позитивною та негативною оціночною конотацією. Також були проведені підрахунки та визначено частоту вживання даних одиниць в українській, англійській та французьких мовах. За даними нашого дослідження, переважно високочастотні та вживані слова сформували ближню периферію лексичних угруповань, а маловживані та невживані – дальню та крайню периферії.

Третім етапом нашого дослідження є опис фразеологічних одиниць у вибраних мовах. В нашій роботі ключовою є методика опису ФО з інтелектуальними здібностями людини, яка спирається на контекстуальний аналіз, семний аналіз словникових дефініцій. Після проведення підрахунків ФО в трьох мовах, ми визначили яка фразео-семантична підгрупа найбільш характерна для кожної мови, яка найменш характерна та відповідників якої немає в другій чи третій досліджуваній мові. Далі ми шукали повні, часткові еквіваленти, аналоги чи виокремлювали безеквівалентні фразеологічні одиниці та описово виявляли спільні та відмінні риси в мовних картинах світу української, англійської та французької мов. Щоб зрозуміти що фразеологізм має повний еквівалент в інших досліджуваних мовах, потрібно щоб співпадала емоційно-експресивна конотація і компонентний склад. В частковому еквіваленті емоційно-експресивна конотація має бути відповідною, але відрізнятися одна лексема в компонентному складі. Аналоги мають однакове чи близьке значення, але різну внутрішню форму. Безеквівалентні фразеологічні одиниці експлікують методом калькування, або описово.

Останнім етапом нашого дослідження є виявлення стилю, конотативних компонентів та національно-специфічних компонентів значень слів. Цей етап передбачає виявлення і опис ядерних лексем на позначення ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ в трьох мовах, методом суцільної вибірки та підрахунку. Вибір ФО які містять в своєму компонентному складі дану одиницю та обґрунтування її важливості для певного народу з точки зору концептуальної картини світу. Цей крок нашого дослідження передбачає зіставляти окремо ФО з позитивною та окремо з негативною оціночною конотацією для того щоб визначити яка є більш притаманна таому чи іншому народу та чим це є зобумовлено.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізувавши методи та прийоми концептуального аналізу, ми зупинились на методиці семантико-когнітивного аналізу за Й.А. Стерніним і З. Д. Поповою та методикою міжмовного зіставлення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ.

2. Залежно від частотності вживання слова або за допомогою носіїв мови вибудовується структура концепту, що складається із ядра, ближньої, дальньої та крайньої периферій.

3. У нашому дослідженні ми проводимо контрастивний аналіз необхідний для отримання таких результатів: складання базового списку лексичного угруповання, встановлення частотності вживання досліджуваних одиниць, опис складу та структури лексичного угруповання досліджуваних одиниць, встановлення міжмовних відповідностей, виявлення національно-специфічної семантики в досліджуваних мовах.

4. Виокремлюємо чотири етапи зіставлення фразеологічних одиниць, які позначають інтелектуальні здібності людини. Перший етап – добір ФО зі словників української мови та їх характеристика. Другий етап – добір ФО зі словників англійської та французької мов та їх характеристика. Третій етап – опис

фразеологічних одиниць обраних мов (визначення стильових, конотативних та національно-специфічних компонентів значень фразеологізмів, які представляють концепт ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ). Четвертий етап – зіставлення ФО (пошук еквівалентів в трьох мовах) та кількісні підрахунки.

РОЗДІЛ 3

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ

3.1 Структуризація концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах

Мова відображає національну культуру народу. Особливу роль в цьому відіграють фразеологізми. Природа значення фразеологізмів тісно пов'язана із знаннями носіїв мови, з практичним досвідом особистості, з культурно-історичними традиціями народу, що спілкується даною мовою. За своєю семантикою, фразеологічні одиниці направлені на характеристику людської діяльності. При аналізі трьох мов, що зіставляються в даній роботі, виявляються як спільні риси, присутні людині незалежно від мовної приналежності, так і специфічні особливості, які обумовлені національними факторами.

Дослідники фразеологічних одиниць виокремлюють різні типи фразеологічних поєднань з точки зору їх складу і структури. В цьому підрозділі ми представимо склад і структури фразеологічних одиниць, що характеризують інтелектуальні здібності людини. Згідно з роботами присвяченими типології фразеологічних зворотів, можна виділити такі класифікації:

- класифікація фразеологізмів за особливостями їх семантики і семантики їх компонентів;
- класифікація за лексико-граматичними ознаками (по співвіднесенню фразеологізмів з частинами мови і членами речення);
- класифікація фразеологізмів за їх джерелами;
- класифікація за етимологічним складом;
- класифікація за стилістичною приналежністю.

Так, загальноприйнятим вважається виділення основних типів ФО, запропоноване В.В. Виноградовим, та яке є заснованим на визначенні різного ступеня ідіоматичності (невмотивованості) компонентів у складі фразеологізму.

Вчений виділяє наступні типи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Цю класифікацію фразеологізмів часто доповнюють, виділяючи слідом за Н. М. Шанським [44, с. 170] так звані фразеологічні вирази, які також стійкі, однак складаються зі слів з вільним значенням, тобто відрізняються семантичною подільністю. У цю групу фразеологізмів відносять крилаті вирази, прислів'я, приказки. До того ж, багато фразеологічних виразів мають принципово важливу синтаксичну особливість: являють собою не словосполучення, а цілі речення.

З цієї позиції серед ФО, що характеризують інтелектуальні здібності людини, також можна виокремити такі групи:

1. Фразеологічні зрощення: *сім п'ядей у лобі, собі на умі, клепки повипадали, Валік ліщинівський* і т. ін.
2. Фразеологічні єдності: *світла голова, робити з мухи слона, солома в голові* та ін.
3. Фразеологічні сполучення: *взятися за розум, мотати на вус, не має голови на плечах* і т. ін.

При аналізі граматичного складу обраних ФО виокремлюємо такі групи:

1. поєднання прикметника з іменником: *світла голівонька, мідний лоб, порожня голова, бідний на розум*.
2. поєднання іменника в називному відмінку з іменником в родовому відмінку: *розуму палата, без царя в голові, зайці в голові*.
3. поєднання іменника з іменниками в непрямих відмінках з прийменником: *з царем в голові, дурний як пень, як баран на нові ворота, семи п'ядей у лобі*.
4. поєднання дієслова з іменником (з прийменником і без прийменника: *мати голову на плечах, взятися за розум, мати розум в голові*.

За синтаксичною функцією фразеологізми поділяються на такі групи:

1. Іменні фразеологізми: *світла голівонька, мідний лоб, порожня голова, бідний на розум, розуму палата*.

2. Дієслівні фразеологізми: *мати голову на плечах, взятися за розум, мати розум в голові, не дав Бог розуму, голова варить, голову не піднімає, має лій в голові.*

3. Ад'єктивні фразеологізми: *з царем в голові, без царя в голові, семи п'ядей у лобі, розуму палата.*

Інтелект – це цінність, наявність інтелекту оцінюється позитивно, відсутність – негативно. Таким чином, послідовний зв'язок лексем, що позначають інтелектуальні здібності особистості з абсолютною оцінкою свідчить про значимість протиставлення в ядрі описуваного поля. У свідомості носіїв мови інтелектуальні властивості особистості відображені, перш за все, в опозиції «розумний – дурень».

Увага людини до власної пізнавальної діяльності знаходить відображення в лексичних і фразеологічних одиницях, що репрезентують даний процес. У різних культурах світу уявлення про інтелектуальні здібності людини виражено по-різному, що обумовлено історичною долею нації, її менталітетом.

Аналіз групи фразеологізмів, що характеризують інтелектуальну діяльність людини, дозволяє виявити семантичне поле фразеологічних одиниць сучасної української мови, обрані нами з різних фразеологічних і тлумачних словників.

Кілька ФО мають узагальнене значення «інтелектуальні здібності», наприклад: *one's (the) upper storey* – розум, мізки; *turn of mind* – склад розуму (He was shrewd, secret and merry of a Rabelaisian turn of mind... *W. Faulkner, 'The Hamlet'*); *gray matter* – сіра речовина, мозкові звивини, мізки; *цар в голові* – розум, думки, міркування.

Найбільш численні фразеологізми фразео-семантичної підгрупи із загальним значенням «дурість»: *not to have (got) a brain in one's head* – не мати розуму в голові; *a proper Charley* – справжній дурень; *cousin Betty* – нерозумний; *dead from the neck up* (амер. *dead above the ears*) – дурний як пень; *dump Dora* – нерозумна голова; *long hair and short wit* – довге волосся, короткий розум; *кленки не вистачає; солома в голові; голова не варить; дурний як сніп; немає лою в голові.* У цій підгрупі зареєстровано також певну кількість прислів'їв: *a fool's bolt may sometimes hit the mark; as the fool thinks, so the bell clinks; a fool and his money are soon parted.* Також приклади наявних фразеологізмів в різних творах:

«When he stopped speaking his mouth hung open showing the tongue lolling just inside the lips. I realized that he was weak in the head».

«Well, he's got a bad ear for music, Joshua. When people wave wooden heads, you know, it can't be helped.»

До фразео-семантичної підгрупи ФО з позитивною оціночною конотацією і значенням «розум, мудрість» відносяться: *have more brains in one's little finger than one has in his whole body* – мати більше розуму в мізинці, ніж в когось у всьому тілі; *clever Dick/a clever dog/a clever head* – розумна голова, світла голова; *have a good head for* – бути здібним до чогось; *cut one's wisdom teeth* – бути досить мудрим; *семи п'ядей у лобі*; *розуму палата*; *мати голову на плечах*; *з головою*; *світла голова*; *макітра розуму*; *не в тім'я битий*.

Прикладами ФО фразео-семантичної підгрупи зі значенням «обмеженість, недалекість» можуть служити: *be (run) in blinkers (wear blinkers)* – бути недалекоглядним; *have a bad (no head) for smth* – бути нездібним до чогось; *a one-track mind* – одна звивина в голові; *не бачити далі свого (власного) носа*; *пороху не вигадася*; *собі на умі*. «Roger was a great reader too, but he only read what immediately concerned his job; he had a one-track mind...» (W. Maugham).

Ще одну підгрупу складають ФО, що характеризують загальну розумову діяльність людини: *chew the cud* (букв. жувати жуйку) – обдумувати щось; *look before and after* – ретельно обдумувати щось; *put that and that together (put this and that together, put two and two together)* – скласти два плюс два; *think aloud (think out loud)* – думати вголос; *think better* – думати краще; *think twice* – подумати двічі; *absorbed (engrossed, lost) in thought (in one's own thoughts)* – занурений в думки; *collect one's thoughts* – зібрати думки до купи; *ворушити мізками*; *укласти в голові (у свідомості)*; *збиратися з думками*; *розкинути розумом (мізками)*; *розкидати думками*; *тримати в голові*.

«On taking thought it seemed to me that I must aim at lucidity, simplicity and euphony (W. Maugham).»

«...What is a man, If his chief good and market of his time Be but to sleep and feed? a beast, no more. Sure, He that made us with such large discourse, Looking before and

after, gave us not That capability and godlike reason To fust in us unus'd... " (W. Shakespeare, Hamlet, act IV, sc. 4)»

«Bob didn't finish his algebra homework because his mind kept jumping the track to think about the new girl in class»

Фразеосемантична група «інтелектуальні здібності людини» у французькій мові також представлена фразеологічними одиницями, в яких найчастіше присутні лексеми *esprit*, *intelligence*, *raison*.

Однак найбільш частотною є лексема *esprit*: *fonds d'esprit* – запас розуму; *avoir de l'esprit* – бути дотепним; *homme d'esprit* – бути при розумі; *bel esprit* – ігри розуму; *grand esprit* – сильний духом; *esprit éclairé* – свідомою людина; *esprit élevé* – розумна голова; *avoir la bosse d'esprit* – вдаритися головою; *avoir de l'esprit jusqu'au bout des doigts* – бути дотепним; *avoir de l'esprit comme quatre* – бути надзвичайно розумним; *intelligence*: *une forte intelligence* – великий інтелект; *un foudre d'intelligence* – блискавичний розум; *intelligence ouverte* – відкритий інтелект; *raison*: *être de raison* – бути правим.

Аналіз французьких фразеологічних словників та робіт з фразеології показав, що локусом (вмістилищем) розумових здібностей, розуму, інтелекту виступає голова, оскільки в сучасному уявленні ця частина тіла є центром переробки інформації. Подібний процес спостерігається і в інших мовах, в яких є в наявності ФО з соматичним компонентом голова (фр. *tête*), що володіє високою фразеологічною активністю:

англ. *wise head*, *empty head*, *melon head*, *to have one's head screwed* і т. ін.;

укр. *голова на плечах*, *голова варить*, *голова дубова*, *каша в голові* та ін.;

фр. *un homme / une femme de tête*, *tête bien ordonnée*, *forte tête*, *grosse tête*, *en avoir dans la tête*, *avoir la tête bien meublée*, *c'est une tête* і т. ін.

Число подібних французьких зворотів збільшиться, якщо привести до прикладу вирази, до складу яких входить не нейтральне *tête*, а стилістично забарвлені синонімічні лексеми (*avoir une bonne bille*, *avoir une bonne caboche*, *être une fameuse caboche*, *en avoir dans le caberlot*, *se casser le ciboulot*, *avoir du chou / du cigare* і т.ін.), або звороти, до складу яких слово голова не входить, але чия образна

основа логічно пов'язана з головою (*en avoir sous les bigoudis* – букв. ‘мати щось під бігуді’, *en avoir sous la casquette* – букв. ‘є щось під кашкетом’, *travailler du couvercle* – букв. ‘працювати кришкою’).

Набагато менш уживані вирази, до складу яких входить лексема череп (*crâne*): *avoir une large crâne* – букв. мати широкий череп, тобто володіти великим розумом; *crâne d’oeuf* – букв. яйцеголовий, тобто бути розумним. У ще більш вузькому сенсі локусом інтелекту є мозок, сіра речовина: *avoir de la matière grise* – букв. мати сіру речовину, *c’est un cerveau* – букв. ‘мати мозок’.

Еталоном високих інтелектуальних здібностей, зразком інтелектуальної досконалості для французів є представники французької Академії, заснованої в 1634 році кардиналом Рішельє – *les quarante immortels (illustres)* – «сорок безсмертних (прославлених)». Можна стверджувати, що вираз *le quarante et unième fauteuil* (розумна людина, яка заслуговує бути членом Французької академії) має досить прозору спрямованість.

Жартівливі вирази *dictionnaire vivant* (букв. живий словник); *encyclopédie vivante* (букв. жива енциклопедія), *répertoire vivant* (букв. живий довідник) – екв. ходяча / жива енциклопедія / бібліографія; ходячий довідник – можливо сходять до німецького звороту *ein lebendiges Konversationslexikon* (букв. ‘живий енциклопедичний словник’) або *ein wandelndes Lexikon* (букв. ‘ходяча енциклопедія’), який зустрічається у Е.Т. А. Гофмана («Вибір нареченої», 1819).

Уявімо таблицю кількісного розподілу фразеологізмів, що характеризують інтелектуальні здібності людини, в англійській, французькій, українській за фразео-семантичними підгрупами (див. Додаток А).

З цієї таблиці можна зробити висновок, що група ФО негативної оціночної конотації «дурість» – найчисленніша в трьох мовах.

За винятком фразео-семантичних підгруп із загальним значенням «спостережливість» і «жвавість уяви», зафіксованих тільки в англійській мові, всі інші підгрупи ФО представлені як в англійській, французькій, так і в українській мовах.

Розглянемо більш детально дві підгрупи фразеологізмів: зі значенням «розум, мудрість» і «кмітливість, тямущість».

Цікаво відзначити, що кілька фразеологізмів англійської мови мають, як правило, іронічний відтінок, тобто характеризуються негативною оціночною конотацією (наприклад: *too clever by half*; *clever Dick*; *(as) solemn (wise) as an owl*); ФО *all there* вживається зазвичай в негативній формі (*not (quite) all there* в значенні «не в своєму розумі, клепки не вистачає»). Фразеологізми *мати голову на плечах* – «бути розумним, розважливим, кмітливим» і *з царем в голові* – «дуже розумний, тямущий, кмітливий» одночасно відносяться до двох фразео-семантичних підгруп: відбувається як би накладення двох підгруп «розум, мудрість» і «кмітливість, тямущість». Фразеологізм *з головою* в значенні «дуже розумний, кмітливий, здібний» входить в підгрупу «здібність, талановитість, обдарованість». Два українських фразеологізми: *на голову вище* – «набагато розумніший, досвідченіший, обізнаніший і т.д., про перевагу когось в будь-якому відношенні» і *головою вище* з тим же значенням лише частково відносяться до виділеної фразео-семантичної підгрупи.

Цікаво також визначити конотативні компоненти фразеологічного значення одиниці *(as) solemn (wise) as an owl*. Емоційне забарвлення даного фразеологізму – жартівливо іронічна, оцінчна конотація — нерізко виражена негативна, що виникає в результаті «зіткнення» семантики та входять в одиницю компонентів — «solemn, wise» і «owl». (Взагалі всі три наявні в англійській мові ФО з компонентом «owl» несуть негативну оцінку. Порівняємо: *(as) grave as an owl* — «похмурий, насуплений, похмурий» і *night owl* (амер.) «опівнічник, нічний гуляка». Фразеологізм *(as) solemn (wise) as an owl* відноситься до міжстильових ФО, експресивний компонент конотації не виражений, відсутність позитивної оціночної конотації підтверджується контекстом.

«Hope looked at the three middle-aged men, who were as solemn as owls ... and shook with laughter».

Детальному семному аналізу піддамо ФО фразео-семантичної підгрупи «кмітливість, тямущість», що характеризується відносно однаковим кількісним складом одиниць.

В англійській мові до даної підгрупи відносяться одиниці: *have (got) a good head on one's shoulders* (тж. *with a head on one's shoulders*) – мати голову на плечах; бути тямущим, кмітливим; *have (got) one's head screwed on right (the right way)* – мати голову на плечах, бути тямущим, кмітливим; *know enough to come in out of the rain* (амер. *know enough to go in when it rains*) – відрізнятися кмітливістю, проявляти ознаки кмітливості (про дитину); *have a quick (ready) wit* – бути винахідливим, кмітливим.

В українській мові ця група представлена такими ФО: *голова варить* – кмітливий, здогадливий, тямущий; *бистрий на розум* – дуже розумний; *з натоптаною головою* – який відзначається неабиякими розумовими здібностями; *макітра розуму* (в кого, жарт.) – який має здоровий глузд; *з головою* – кмітливий, розумний; *не в тім'я битий* – розумний, тямущий, кмітливий; *мудрий по шкоді* (жарт.) – той, хто став розумним після невдачі. «Ох, лаятимуть його за затримку будівництва, і за перевищення кошторисної вартості, за недогляд, і за те, що виявився він мудрим по шкоді.» (В. Попов. І це називають буднями...)

Розглянемо конотативні компоненти фразеологічного значення одиниць цієї підгрупи. Більшість ФО належать до нейтральних або міжстильових, виняток становлять лише ідіоми *get* або австралій. *Keep out the rain* (амер. *know enough to go in when it rains*), *smth on the ball* і *нема дурних*, які належать до розмовного стилю, причому останній з них є простонародним виразом, а *smth on the ball* жаргонізмом. Всі англійські, французькі та українські ФО мають позитивну оціночну конотацію і висловлюють схвальне емоційне ставлення до даних інтелектуальних якостей людини. З точки зору експресивності, тільки у одного фразеологізму в словниковій дефініції відзначений інтенсив «дуже». Це фразеологічна одиниця з *царем в голові*, яка має емоційно-експресивний компонент.

В цілому можна говорити про значну подібність семантики розглянутих ФО в англійській, французькій і українській мовах. До рис національної специфіки можна

віднести наступні факти: нерівномірність розподілу ФО за деякими фразео-семантичними підгрупами в двох мовах; наявність підгруп, що включають в себе ФО тільки однієї мови; певні відмінності в наборі семантичних ознак ФО, а також компонентів конотації ФО, що входять в одну фразео-семантичну підгрупу.

Таким чином, ми дійшли висновку, що ФО, які характеризують інтелект особистості, формують особливий пласт гендерної фразеології. Його специфіка полягає у визначенні гендерного маркера і труднощі, що виникають при визначенні гендерної віднесеності ФО. Найбільш важливим і істотним параметром при виявленні гендерного потенціалу французьких ФО, що характеризують інтелект людини, є віднесеність тієї чи іншої ФО, що номінує особа за інтелектуальними здібностями, до референта-чоловікові або / і референта-жінці. Фразеологічний корпус французької мови не фіксує значних відмінностей в уявленнях про чоловічий і жіночий розум. Поняття «розумний чоловік» і «розумна жінка» оцінюються як близькі за інтелектуальними властивостями.

3.2. Семантичне зіставлення компонентів структури концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах

Пізнавальна діяльність людини відбивається в мові за допомогою лексичних і фразеологічних одиниць, що репрезентують зазначений процес «у мовній свідомості людини відбивається процес об'єктивації діяльності самої свідомості, розумових операцій, що мають в ньому місце» [1, с. 68]. Тому вивчення ментальної сфери «розумові здібності» відіграє важливу роль при виявленні зв'язків мовних і когнітивних процесів, визначення особливостей уявлення індивіда як мислячої істоти в мовній системі і в мовній діяльності.

Лексика зі значенням «розумові здібності» неодноразово привертала увагу мовознавців, оскільки людина в мові визначається як суб'єкт пізнання, і власні уявлення індивіда про інтелектуальну діяльність знаходять відображення саме в мовних одиницях.

В історії мовознавства багато досліджень, присвячених вивченню ментальності, ментального поля. Це роботи В. Г. Гака [12], І. М. Кобозева [17], О. В. Падучева [29] та ін. В. Гак виділяє ментальне поле, в якому є центр, представлений одиницями, що відображають людину і її інтелектуальні здібності, і ряд секторів, «пов'язаних з номінацією здатності до розумової діяльності і рівня цієї здатності» [12, с. 210]. О. Падучева розглядає ментальні дієслова з аспектуальної точки зору [29, с. 415].

Проаналізувавши роботи присвячені дослідженню ментальної сфери людської діяльності, ми прийшли до наступного висновку: лексична об'єктивація інтелектуальної сфери в мовній картині світу являє собою польову структуру: ядро якої – людина, істота, що володіє інтелектом; центр – інтелектуальна діяльність людини; периферія – результати цієї діяльності.

Аналіз досліджуваного поля доцільніше почати з характеристик ядра, оскільки саме воно безпосередньо пов'язане з людиною. Лексеми сфери «розум», що представляють інтелектуальні здібності людини, характеризують особистість за наявністю здатності до інтелектуальної діяльності (допитливий, цікавий, кмітливий), за рівнем інтелектуальних здібностей (дурний, розумово обмежений, нерозумний, забутливий; розумний, тямущий, мудрий, розважливий). Виявлення розумових здібностей індивіда зазвичай пов'язане з оцінкою. Лексеми, що позначають ці властивості розподіляються по групах із застосуванням традиційної нормативної шкали «добре-байдуже-погано» і абсолютної оцінки «хороший – поганий».

У досліджуваній нами ментальній сфері є лексичні одиниці, які можна співвіднести з кожною позицією нормативної шкали. Якщо розглядати сферу розумові здібності як польову структуру то, виявляється, що ядро поля представлено трьома розділами в рамках нормативної шкали: 1) властивості розумної людини; 2) властивості обмеженої людини; 3) властивості індивіда, розумові здібності якого пов'язані з нейтральною точкою відліку (точка «байдуже»). Подібна організація ядра ментального поля широко представлена в народних казках. Зауважимо, що точка відліку, «байдуже» представлена обмеженою кількістю слів (реаліст, теоретик,

експерт), які в конкретній мовній ситуації часто співвідносяться з оцінкою «хороший – поганий». (Див. Додаток Н.)

В результаті аналізу всього матеріалу, нами було помічено, що абсолютна оцінка в одиницях, що репрезентують розумові здібності особистості проявляються більш послідовно та що в їх семантиці обов'язково присутня або позитивна або негативна конотація: наприклад: «розум» – *проникливість, мудрість, кмітливість*; «дурість» – *тупість, обмеженість, наївність*. Високий рівень розумових здібностей протилежний до розумової обмеженості (лексемам *дар, геній, талант* протиставляються *дурень, бовдур, недоумкуватий* і т. д.), здатність об'єктивно оцінювати навколишнє – її відсутності (*прозорливість, проникливість, тямущість* – *тупість, обмеженість* і т. ін.), володіння широким колом відомостей – розумовій обмеженості (*знавець, мудрець* – *недалекий, недалекоглядний* і т. ін.). Те що в одиницях, репрезентуючих розумові, інтелектуальні здібності людини, присутня абсолютна оцінка пов'язано з тим, що «оціночні значення завжди релятивізовані до норм буття і створюють ціннісну картину світу, завжди в чомусь специфічну для даного мовного колективу» [17, с. 58].

Розум – це цінність, наявність якого ми оцінюємо позитивно, а відсутність – негативно. Отже, послідовний зв'язок одиниць, які позначають розумові здібності людини з абсолютною оцінкою, показує значимість протиставлення в ядрі досліджуваного поля. У мовній свідомості, розумові здібності індивіда відображені в опозиції «розумний – дурень». Незважаючи на те, що в одиницях, які знаходяться в ядрі даного поля, номінує не сама людина, а її розумові здібності, то основною, базовою опозицією для цього ядра є протиставлення і людини, і її розумових здібностей, що обумовлюються категоріальним значенням та входять в опозицію даних одиниць.

Абсолютна оцінка «добре», що характеризує розумну людину підтримується як метафорами, так і фразеологізмами. Завдяки фразеологічним одиницям розширюється набір аргументів на користь такої оцінки. Фразеологія акцентує типові властивості дурної людини (дурня) і уточнює уявлення про розумну людину і дурня. Розумна особистість представлена у фразеологічних одиницях як

особистість, що володіє позитивними якостями, у якого *голова (казанок) варить, голова світла, який схоплює на ходу*. Він відрізняється прозорливістю, кмітливістю: до нього *на кривій козі не під'їдеш* та і сам він *не промах*, адже *вселовить (схоплює) на льоту*.

Фразеологічні одиниці (так само, як і окремі лексеми) зазвичай позначають не просто людину з її розумовими здібностями, а вцілому інтелектуальні здібності особистості: *казанок варить, семи п'ядей у лобі, дурний як пень*; у розумного *світла голова, здоровий розум*, розумний являє собою *ходячу енциклопедію*.

Негативна конотація лексем зі значенням «дурень» (дурість, тупість) також розширюється завдяки стійким виразам: *нема царя в голові; зайці в голові; позбутися розуму; втратити розум; як свиня в апельсинах; як дурень з дуба*. Дурень на відміну від розумного володіє *дірявою, порожньою головою*, він є *без клепок* та як *сніп дурний*. ФО які містять в собі лексеми що репрезентують концепт «дурень», в мові набагато більше, ніж фразеологізмів, які позначають розумну людину.

Таким чином, уявлення індивіда з урахуванням його розумових здібностей на рівні фразеології дзеркально відображає наші уявлення про розумну і дурну людину на лексичному рівні: «дурень» – дурний, тупий, нетямущий, обмежений; «розумний» – здоровий, кмітливий, тямущий.

При аналізі словникових визначень (тлумачень) необхідно враховувати той факт, що в лексико-семантичних варіантах ключової лексеми, яка називає концепт, репрезентуються конвенціональні змістовні характеристики, специфічні та актуальні для носіїв даної мови. У словниковій статті зазвичай представлені списки значень аналізованої лексеми, при цьому «часто під номером один поміщається значення, що охоплює якомога більшу кількість ознак описуваного об'єкта без розрізнення його типових і менш типових властивостей» [31, с. 68].

У понятійну частину концептів «розум, інтелект» в українській мовній картині світу входять ядерні лексеми і синоніми.

Отже, під розумом / інтелектом в українській мові розуміється:

– клад думок;

– духовна сила, здатна пам'ятати, судити, робити висновки;

- вищий щабель пізнавальної діяльності людини;
- сенс, ідейний зміст, знання в якій-небудь області.

Основними ознаками, які є складовими понятійної частини досліджуваного концепту, на підставі даних отриманих із тлумачних словників є такі:

- 1) процеси мислення;
- 2) результати розумового процесу;
- 3) область знань;
- 4) самосвідомість;
- 5) розумовий розвиток.

Понятійний компонент зазначених концептів може бути втілений і у вигляді синонімічних рядів. Концепт «розум / інтелект», вербалізуючись як синонімічні поля ядерних лексем «інтелект» «розум», має такі понятійні складові, як:

- 1) здатність думати, розумові здібності;
- 2) розум, інтелект на противагу почуттю.

Ці складові концепту в української мовній свідомості являють собою здатність розуміти навколишній світ.

Ядерні лексеми «розум і інтелект» зазвичай функціонують в текстах, висловлюючи значення «розум» інтелект на противагу «почуттю»; похідні мають значення: «вищий щабель пізнавальної діяльності людини»; «розумові здібності» (лексема «інтелект»); «здатність мислити» (лексема «свідомість»); «розумова діяльність» (лексема «мислення»); «розуміння своєї сутності» (лексема «самосвідомість») [22, с. 60]. Найчастіше відзначається використання самих ядерних лексем і їх синонімів: «думка», «ментальний», «мислення», «розумовий», «уявний», «смісловий».

Що стосується концепту *mind*, то в мові він об'єктивується абстрактними поняттями, подібно до інших концептів, що представляє знання про внутрішній світ людини. Словникові дефініції лексеми *mind* досить суперечливі і характеризуються варіативністю.

У сучасних тлумачних словниках представлений в основному один центральний термін з теоретичної психології, згідно з яким концепт *mind* – «це сукупність психічних здібностей і процесів». Визначення лексеми *mind*, як правило:

- 1) the faculty of consciousness and thought; a person's intellect or memory; a person's attention or will;
- 2) complex of elements in an individual that feels, perceives, thinks, wills, and especially reasons; the organized conscious and unconscious adaptive mental activity of an organism [62];
- 3) the human consciousness that originates in the brain and is manifested especially in thought, perception, emotion, will, memory, and imagination;
- 4) the part of the person, usually considered to be their brain, that they use to think and imagine things.

Проаналізувавши лексикографічні тлумачення лексеми *mind*, було введено наступну прототипну характеристику: «психічні здібності і процеси, локалізуються в головному мозку» [60, с. 168]. У тлумачних словниках англійської мови для представлення типових випадків реалізації зазначеної характеристики виділяються наступні елементи змісту концепту *mind*: «розумові здібності, мислення, раціональне пізнання», вербалізовані, наприклад, в значенні: «ability to think rather than emotions [60, с. 170].

Понятійну складову концепту *mind*, яка організована навколо прототипного центру складають наступні елементи:

- увага;
- сприйняття;
- воля;
- розуміння, усвідомлення того, що відбувається;
- неусвідомлювані ментальні процеси;
- уява;
- пам'ять;
- почуття, емоції [61].

Концептуальний зміст лексеми *mind* може набувати додаткових характеристик в результаті метонімічного зсуву, коли увага звернена не на саму здатність, а на ментальний продукт, отриманий при активізації цієї здатності:

- результати розумової діяльності (думка, ідея, думка, знання);
- бажання, наміри.

Концептуальний зміст може розширюватися також при метонімічному зсуві типу – частина→ціле, у випадках, коли абстрактний термін *mind* вживається в значенні «a person considered for their ability to think well, наприклад, у висловлюванні: «*He's among the best minds in the country*» [61].

У змісті концепту *mind* відбивається також дуалізм уявлень про природу людини, застосовуваний у філософській картині світу. Так, з визначення «the centre of all mental activity, as contrasted with the body» [61] можна зробити висновок, що концепт *mind* включає характеристику «ідеальна субстанція, відокремлена від тіла людини». Дана «характеристика дозволяє інтерпретувати кореляцію між елементами мовної картини світу *mind* і *body* як прояв партитивного зв'язку, що відображає взаємодію між позначеннями частин єдиного цілого». Єдиним цілим в даному випадку є особистість (людина).

Однак необхідно відзначити, що при аналізі концептуальної сфери абстрактних імен не можна обмежуватися тільки даними тлумачних словників. Як відомо будь-який носій мови осягає сенс подібних абстрактних імен на рівні інтуїції, освоюючи досвід попередніх поколінь, спираючись на національно-культурні традиції, іншими словами, акумулюючи особистий соціальний досвід.

Важливим також є той факт, що ми не можемо інтерпретувати значення абстрактних імен, хоча прекрасно розуміємо і значення цього слова і часто вживаємо його в своїй повсякденній мові. Пояснюється даний факт складністю психічних сутностей, що стоять за зазначеними лексемами. Лексема *mind* в англійській мові за даними лінгвістичного сайту World-English є однією з найбільш вживаних слів.

Таким чином, ментальні концепти *розум* / *mind* в обох досліджуваних мовах мають складну концептуальну (понятійну) структуру. У змістовній структурі даних

концептів яскраво виражений факт полісемії слів, що позначають ці концепти. Слова *розум/mind* є частотними, що служить одним з доказів значущості для носіїв мови досліджуваного концепту.

Звернення до фразеології дозволяє повніше представити світовідчуття французького народу і особливості його національного характеру. У французькій, як і в будь-якій іншій культурі характер розглядається як складне багатовимірне утворення, обов'язковими складовими якого є позитивні і негативні якості, зосереджені в кожній людині з різним ступенем вираженості. Тому серед французів, як і серед людей інших національностей, зустрічаються люди як з хорошим (*un homme de bonne / facile composition*) або м'яким характером (*un caractère doux*), так і з поганим характером (*un homme de difficile/mal composition*). Слід також згадати про існування такої характеристики, як безхарактерність, яка у французькій фразеології відзначається наступними ФО: *soleil de janvier* – розмазня, безвольний чоловік, *mi-figue, mi-raisin* – ні те, ні се».

Як і скрізь, у Франції цінують розумних людей: *un homme d'entendement* – розумний чоловік, *avoir la sagesse de Solomon* – семи п'ядей у лобі; щиріх: *franc comme à osier* – прямодушний, щирий, *jouer franc jeu; jouer / mettre cartes sur table* – поступати чесно, щиро, говорити прямо.

З несхваленням французи ставляться до дурнів – *degourdi comme un manche* – незграбний, дурний; брехунів: *manquer parole de* – не стримати слова, *on ne peut empêcher le chien d'aboyer ni le menteur de mentir* – не заборониш ні собаці гавкати, ні брехуну брехати; хитрих людей: *avoir cent ruses dans son sac* – бути дуже хитрим і спритним; легковажних людей: *coeur d'artichaut* – холодне серце, *un homme sans cervelle* – легковажна, вітряна людина.

У фразеологічному фонді французької мови широко представлено працьовитість і працездатність народу. ФО *avoir cent bras* мати сто рук показує, що французи дуже працьовиті та активні. Фразеологізми, що виражають відношення до роботи, підкреслюють непосильність, підневільність фізичної роботи. Всі фразеологічні звороти виражають високий ступінь інтенсивності виконуваного процесу, як правило, важкої, виснажливої праці, яка вичерпує всі фізичні сили:

travailler comme quatre – працювати за чотирьох; *travailler comme un cheval un boeuf / une brute / une bête de somme* – працювати як кінь/як віл; *travailler comme un mercenaire* – працювати як каторжний; *se ter (de travail) a la peine / à la tâche* – виснажуватися, вичерпувати всі свої сили, часто не досягнувши результату, *bucher / comme un negre* – працювати як афроамериканець, виконувати важку, виснажливу роботу.

У той же час у французькому суспільстві дармоїдство і лінь засуджуються і висміюються: *faire geh comme un cochon avec sa queue* (букв. ‘як свиня зі своїм хвостом’) – зробити щось невміло, незграбно, ніяково, *adroit comme un prêtre normand* (букв. ‘незручний як нормандський чернець’) – вкрай незграбний, невмілий.

Не можна сказати, що ледар нічого не робить: фразеологізм *suivre comme un chien fouetté* (букв. ‘діяти як побита собака’) говорить про те, що він виконує роботу, але з великим небажанням. А ідіома *faire le lezard* (букв. ‘працювати як ящірка’) вказує на те, що він ліниво гріється на сонечку.

Слід зазначити, що французи з певною симпатією ставляться до людей, які можуть відстояти свої інтереси, вміють знайти спосіб уникнути складних життєвих ситуацій. Фразеологічні одиниці, що відображають якості, такі як спритність, кмітливість, наполегливість є тому підтвердженням. Всі наведені нижче ФО мають значення щасливо відбутися, виплутатися зі скрутного становища: ідіома *se tirer d'affaire* говорить про людину, який зміг ухилитися, звільнитися від неприємних обов'язків; французи вживають стійкий вираз *en être quitté à bon marche / compte* для характеристики того, кому вдається будь-яким способом викрутитися зі скрутної ситуації, біди або незручного, іноді небезпечного становища, не постраждавши при цьому. Фразеологічний зворот *tirer le pingle du jeu* означає «спритно виплутатися зі скрутного становища». І лише фразеологізм *échapper belle* (насилу, ледь уникнути небезпеки) набуває ледь іронічний відтінок.

В фразеології була також помічена любов французького народу до веселощів, активному проведенні часу, хоча вони самі ставляться до цього не без іронії, тому що вважають способом життя тих, хто не вміє або не хоче працювати з дітьми (un

enfant), можновладців (un prince, un roi) і дуже бідних (un bossu, un fou). Дані лексеми містяться в наступних ідіомах: *amuser comme un bossu / un enfant / un prince / un roi* – веселитися досхочу, *s'amuser comme un fou* – кружляти у вихорі задоволень.

Французам властива совісність. В уявленні французів совість може володіти такими ж властивостями, як і предмети або суб'єкти реального світу. Прикладом цього є наступні ФО: *la conscience nette / bonne conscience* – чиста совість, сумління, *avoir bonne conscience* – мати чисту, спокійну совість. Таким чином совість набуває властивість чесноти. У ФО *une conscience pure est un bon oreiller / une bonne conscience est un bon oreiller* – добре спиться тому, у кого совість чиста (або букв. ‘чиста подушка’, адже чиста совість часто асоціюється з образом чистої подушки.)

Така якість як балакучість протиставляються за ступенем інформаційної ознаки: *une bonne langue* – базіка; *avoir la langue bien pendue* – мати добре підвішений язик; *avoir la langue dorée* – зачаровувати мовою, мати дар слова.

Ставлення народу до характеру людини або до скоєного нею вчинку виражається в закладеному в основі фразеологічному образі. Універсальними образами фразеологізмів є соматизми. Компонент-соматизм – це компонент фразеологічної одиниці, що позначає частини тіла людини і тварин.

Наприклад, слово «серце» входить до складу великої кількості фразеологізмів. Природно, що серце (coeur) – це символ доброти, тому фразеологізм *un homme de coeur, avoir / porter un coeur d'homme* означають добра людина. «Серце» у французькій фразеології може бути представлено як предмет, який виготовлений з різних матеріалів:

1) великодушна людина володіє серцем з воску – *coeur de cire*, що характеризується м'якістю і пластичністю та з золота – *coeur d'or*.

2) серце бездушної, жорстокої людини – *coeur de marbre / pierre* зроблено з мармуру / каменю, та має такі характеристики, як тверде і холодне;

3) серце безжальної людини – *coeur d'acier* виготовлено зі сталі.

У доброї людини серце велике *un coeur grand / gros comme*. Загалом, серце має просторову локалізацію. Якщо серце правильно розташоване *avoir le coeur bien placé* то це означає бути хоробрим, мужнім, але якщо серце знаходиться вневірному місці, як зазначено у фразеологізмах *avoir le coeur bas*, або *avoir le coeur mal placé* то це означає бути боягузом. Зла людина це та, у якої погане серце – *mauvais coeur*.

Слово саме душа, як і *coeur*, в французькій фразеології активно застосовується для вираження різних психічних станів і рис характеру. У фразеологічних зворотах людина з подвійною душею перетворюється в лицеміра *me double*. Добра людина асоціюється у французів з доброю душею – *bonne amie*, а поганий, нікчемний, безхарактерний з кашею – *me de bouillie*.

Дослідження показало, що образ людини, відображений у французькій фразеології, пов'язаний зі значущими для даного народу фрагментами життєдіяльності. У процесі розкриття сенсу фразеологізмів французької мови, звернених до людського характеру та інтелектуальних здібностей людини можна побачити що в них відображені об'єкти діяльності людини та її ставлення до тих чи інших характеристик.

3.3. Семантична відповідність ядерних номінацій концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в англійській, французькій та українській фразеосистемах

Фразеологізмів що характеризують людину, її розумові здібності, ті які показують позитивну чи негативну оцінку досліджуваного концепту є велика кількість. У роботі розглядаються фразеологізми, які дають загальну характеристику інтелекту людини. Проводячи зіставний аналіз ФО в трьох мовах було відібрано ті одиниці, які мають схоже значення в англійській, французькій та українській мовах. Див. Додаток В. Наприклад: *have a ready tongue* – *avoir la langue bien pendue* – мати добре підвішений язик; *(as) stubborn as a mule* – *têtu comme un âne* – дурний / впертий як осел; *have a good head on one's shoulders* – *avoir la tete sur les épaules* – є голова на плечах.

В нашій роботі було виявлено, що деякі ФО присутні в одній мові не мають жодних еквівалентів в порівнюваних мовах. Даний висновок зумовлений різницею в способі життя та досліджуваних мовних картинах певних народів (див. Додаток Г). Прикладом цього є наступні ФО: в українській мові: *велика шишка* – впливова людина; *бити байдики* – лінуватися; в англійській мові: *has mush for brains* – каша замість голови; в французькій мові: *malin comme un singe* – хитрий як мавпа; *un chaud lapin* – темпераментна людина; *un fin Normand* – великий хитрун.

Національно-культурна специфіка фразеології однієї мови найбільш яскраво проявляється при зіставленні зі стійкими словосполученнями іншої мови. У деяких випадках образи фразеологізмів трьох мов збігаються, так як мають біблійне походження. В українській мові є вираз – *Фома невіруючий*, в французькій мові є *Saint Thomas* та в англійській мові є наступний – *Doubting Thomas*. Були виявлені також ФО які походять з французької мови. Наприклад вираз *блакитна кров*, або *blue blood* – про людину дворянського, аристократичного походження. Цей вислів пішов з французької *le sang bleu*, який, в свою чергу, калька з іспанської *la sangre azul*.

На прикладі наступних фразеологізмів можна судити про різницю в образному сприйнятті навколишнього світу українцями, англійцями і французами. Про непостійну людину українці говорять *у нього сім п'ятниць на тиждні*, подібний вислів є французькою мовою – *dire tantot blane tantot noir*, і в англійській мові – *smb has two minds*.

Французькі фразеологічні одиниці більше роблять акцент на полярність думок, в українській мові більшу увагу приділено мінливості, невизначеності, і в англійській мові, так як і в українській більше вказується на мінливість (*дві голови мислять по-різному*).

Символи назви тварин у багатьох народів збігаються, але разом з тим у кожного народу своя система символів і своє ставлення до різних тварин. Можна виділити кілька фразеологізмів, які присутні в трьох мовах та мають подібне значення. Для прикладу: *rusé comme un renard* – *as cunning as a fox* – *хитрий як лисиця*; *têtu comme un âne* – *(as) stubborn as a mule* – *дурний / впертий як осел*.

Фразеологізм *malin comme un singe* – хитрий як мавпа, існує тільки у французькій мові, тому що українській мові характерний вираз хитрий як лисиця.

На прикладах наведених вище, можна переконатися, що в українській, французькій, англійській мовах є чимало спільного, але вельми помітні і відмінності. Подібність пояснюється загальними джерелами (наприклад, Біблією), а відмінності особливостями життя кожного народу, географічними і кліматичними умовами проживання.

Є в українській мові такі фразеологізми, які можуть зрозуміти тільки місцеві жителі, тобто такі ФО, які притаманні тільки даному народу. Яскравим прикладом є наступні фразеологічні одиниці: *Валік ліщинівський; дурне сало без хліба; в стелю плює; капустаний качан на в'язах; з-під стоячого підошву випоре; як Мартин, нагріти чуба.*

У французькій фразеології існує зв'язок уродженців деяких провінцій Франції з особливостями рис характеру. Наприклад, нормандець вважається людиною обережною, стриманою, потайливою і хитрою, який воліє відповідати на питання двозначно, ухильно: *c'est un fin Normand* що означає – він великий хитрун; *répondre en Normand* – дати ухильну, двозначну відповідь; гасконець славиться красномовством і хвастощами: *garde(-toi) d'un Gascon ou Normand, l'un hable trop et l'autrement* – бережись гасконця і нормандця, один хвалько, а інший брехун.

Характеризуючи розумові здібності людини в українському, англійською та французькому фразеологічному фонді існує безліч одиниць на позначення різних якостей. В українській культурі прийнято говорити про розумну людину, що у нього *є голова на плечах*. У французькій культурі є точно такий же вираз *avoir la tête sur les épaules*, так як і в англійській теж *have a good head one's shoulders*. Тобто дана ідея однаково відображена в трьох досліджуваних мовах.

В українській культурі нерозумних людей часто порівнюють з речами рослинного походження, наприклад: *голова сіном/соломою набита; дурний як пень*. Такі ж паралелі можна провести і з французькою мовою. Такий вислів як голова соломом набита у французькій мові має трохи іншу форму *te de chaux*, тут дурного

людини порівнюють з качаном капусти. В англійській же культурі кажуть *has mush for brains*, що дослівно означає «каша замість голови».

В ході дослідження та зіставлення ФО в українській, англійській та французькій мовах їх було виділено ФО які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини, а саме – «інтелект/розум» та «дурість/нетямучість». В англійській мові позитивну конотацію на позначення розуму має лексема *mind* (див. Додаток Д). Для прикладу: *keep in mind* – тримати в голові; *be in one's right mind* – бути в здоровому глузді; *bring to mind* – воскрешати в пам'яті; *broaden the mind* – розширювати кругозір; *leap into one's mind* – спливати в пам'яті; *a mind like a steel trap* – чіпкий розум; *search one's mind* – ламати голову; *cross one's mind* – спадати на думку. Ще одну лексема *thought* на позначення інтелектуальних здібностей людини можна проаналізувати в наступних ФО: *absorbed in thoughts* – занурений в думки; *collect one's thoughts* – зібратися з думками; *think on one's feet* – схоплювати на льоту.

Аналізуючи англійські ФО з негативним компонентом на позначення рис дурість/некмітливність, було визначено що ядерною є лексема *head* (див. Додаток Е). Прикладом цього є наступні ФО: *have a head like a sieve* – дірява голова; *soft in the head* – не всі дома; *get somebody/something out of one's head* – викинути з голови; *a wooden head* – пуста голова; *can't make head or tail of it* – не розуміти щось повністю; *soft in the head* – бідний на розум; *need one's head examined* – у когось з головою не в порядку.

В французькій мові були відібрані ФО на позначення інтелекту людини, здатності мислити, приймати рішення, бути кмітливим. Всі розумові процеси відбуваються в голові людини, тому в французькій мовній картині світу лексема *tête/голова* асоціюється з позитивними характеристиками людини (див. Додаток Ж). Наприклад: *homme de tête* – людина з головою, розумна, розважлива людина; *tête d'oeuf* – розумна людина; *bonne tête* – розумна голова; *grosse tête* – тямуща людина; *un homme de tête* – людина з головою, розумна людина; *en avoir dans la tête* – бути розумним, здібним; *avoir la tête bien meublée* – мати великі здібності; *avoir la tête sur les épaules* – мати голову на плечах; *c'est une tête* – це голова (людина з головою).

Відомо що французький університет Сорбонна був заснований одним із перших в Європі і досі є відомий по всьому світу як престижний науково-освітній заклад. Даний факт безпосередньо був зображений в ФО, які є дзеркалом культури кожного народу. Для прикладу: *en avoir dans la Sorbonne* – голова варить.

Проводячи зіставний аналіз ФО в французькій мові на позначення інтелектуальних здібностей людини було визначено що ФО які містять в собі концепти на позначення негативного чи саркастичного поля «дурість» переважають, ніж ті які позначають «інтелект/розум». Таке явище зумовлене національно-культурною специфікою кожного народу та різницею в концептуальних картинах світу. На позначення концепту «дурість» в французькій мові широко використовуються порівняння, а саме: «дурний як...» (див. Додаток К).

Прикладом цього є наступні ФО: *stupide comme un musicien* – дурний як музикант; *stupide comme un charbonnier* – дурний як вугільник; *stupide comme un centenier* – дурний як сотник; *bête comme chou* – дурний як пень; *bête comme un rhinoceros* – дурний як носоріг; *bête comme oie qui se laisse plumer sans crier* – дурний як гусак, який дає ощипати себе без крику; *bête comme un dindon* – дурний як індик; *bête comme un âne* – дурний як осел; *bête comme une carpe* – дурний як короп; *bête comme une grenouille* – дурний як жаба; *bête comme un hareng saur* – дурний як копчена оселедець; *bête comme une oie* – дурний як гусак.

Наступна група французьких ФО на позначення інтелектуальних здібностей людини з негативним компонентом є «некмітливість» (див. Додаток К). До цієї групи відносяться наступні ФО: *faire des sottises* – робити дурниці, валяти дурня; *êtred'une bêtise* – бути на рідкість дурним; *fin comme Gribouille* – дуже дурний / невідповідальний; *faire son petit Saint-Jean* – розігравати дурня; *cerveau vide/ cervelle creuse* – безмозкий, пустоголовий чоловік; *tête de chou* – нерозумна голова; *l'autre pomme* – недотепа; *ne pas toucher une bille* – нічого не розуміти; *être bouché à l'émeri* – солома в голові.

Згідно з енциклопедичним словником символів в українській мові: «Голова – символ розуму; духовного життя; управління, контролю; символ світу; символ Ісуса Христа. Символ голови часто використовується у християнстві для

вираження верховної влади Ісуса Христа. За Біблією, Христос – Голова Всесвіту. У другому метафоризованому значенні слово голова відноситься до тих людей, що йдуть попереду, вождів, духовних наставників. Христа вважають також Головою Церкви. Апостол Павло називав Христа Головою Тіла або Церкви (Кор. 1, 18; 2.19). У цьому випадку голова означає лише частину тіла, а початок життя, міцності. Церква через Хрещення з'єднується з Христом так, що стає Його Тілом.» [63, с. 200] Тому дана лексема широко зустрічається в ФО української мови на позначення інтелектуальних здібностей людини (див. Додаток К). Наприклад: *голова варить* – про розумну, кмітливую людину; *розумна голова* – про розумну людину; *голова на плечах/має розум в голові/мати голову на плечах/світла голівонька/сім п'ядей у лобі* – дуже розумна, освічена людина; *з натоптаною головою* – який відзначається неабиякими розумовими здібностями; *є лій (олія) в голові* – бути розумним.

В етимологічному словнику символів української мови, є ще одне значення лексеми «голова». «В світовій культурі голова – амбівалентний символ. Вона – об'єкт і почестей, і безчестя. З одного боку її прикрашає корона, вінок тріумфатора, з іншого – попіл тріумфу, ковпак блазня. Голова, вкрита завісою, вуаллю означала початок і кінець, Добро і Зло. Напр., Дволикий Янус уособлював солярну і місячну силу, причину та наслідок, бачення сутності речей іззовні та зсередини тощо.» [63, с. 200] В ФО української мови які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини, а саме «дурість», ми можемо побачити використання лексеми «голова» в негативному сенсі (див. Додаток М), напр.: *дубова голова* – недалекий, тупий чоловік; *без царя в голові* – про дурну людину; *голова соломкою набита / голова набита вітром* – дурна людина; *без клепки в голові* – бути нерозумним; *не варить в голові* – про дурну людину; *голова стала дірява* – хто-небудь безпам'ятний, забутливий; *зайці в голові* – хто-небудь легковажний, безтурботний; *без царя в голові* – дурний, недалекий.

Для порівняння розумових здібностей людини в негативному контексті, український народ також використовує лексему «дурень». Можна прослідкувати таке порівняння в наступних ФО: *дурний як пень* – дуже дурна людина; *валяти дурня* – дуріти, блазнювати; *пропащий дурень* – дурна людина; *дурний аж*

світиться/ дурний як сивий мерин – дурна людина; як дурний миля – без почуття міри; як дурень з дуба – недоречно; дурний, хоч об дорогу вдар – про людей невеликого розуму.

Пошук повних, часткових еквівалентів, аналогів чи безеквівалентних фразеологічних одиниць з концептом ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ в українській, англійській та французькій мовах допоможе виявити спільні та відмінні риси в мовних картинах світу досліджуваних мов. До повних еквівалентів належать такі ФО: фр. *avoir la langue bien pendue* – укр. *мати добре підвішений язик*; фр. *tête comme un âne* – укр. *дурний / впертий як осел*; англ. *a clear head* – укр. *світла голова*; фр. *grosse tête* – англ. *wise head*.

Часткові еквіваленти в трьох досліджуваних мовах є: *stupid as an owl* (дурний як сова) – *bête comme un rhinoceros* (дурний як носоріг) – *дурний як сивий мерин*; *doubting Thomas* – *etre comme Saint Thomas* – *Фома невіруючий*; *soft in the head* – *petite tête* – *порожня голова*. Аналоги мають однакове чи близьке значення, але різну внутрішню форму: *have a quick wit* – *avoir oublie d'être bete* – *голова варить*; *make a fool of oneself* – *être le dindonde la farce* – *пошити в дурні*; *faire la bête* – *play the goat* – *валяти дурня*. Також існують безеквівалентні фразеологічні одиниці: в англійській мові – *pit wits* (мізкувати); *chew the cud* (роздумувати); *proper Charley* (круглий дурень); *lame under the head* (некмітливий); у французькій мові – *connaître/savoir qch de A jusqu' a Z* (знати що-небудь від початку до кінця); *faire le Jacques* (прикидатися дурником); *fin comme Gribouille* (невідповідальний); *faire son petit Saint-Jean* (розігрувати з себе дурня); *bête comme oie qui se laisse plumer sans crier* (дурний як гусак, який дає ощипати себе без крику); та в українській мові: *як сніп дурний*; *клямка впала*; *з натоптаною головою*; *має лій (олію) в голові*.

Отже, ті ФО на позначення концептів ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ які мають повні, або часткові еквіваленти в інших мовах зумовлені подібністю в концептуальних картинах, а безеквівалентні фразеологічні одиниці відображують національно-специфічні характеристики які характерні культурі тільки одного народу та не мають відповідників в жодних інших.

Висновок до розділу 3

1. Розумова діяльність становить нерозривну єдність з мовною діяльністю і спрямована на виробництво нових або відтворення вже відомих набутих знань. Людина може впливати на інтелект іншої людини, орієнтуючись на те, якого роду її діяльність і передаючи їй результати власної розумової діяльності. Під концептом ІНТЕЛЕКТ розуміємо здатність людини мислити, приймати рішення, доцільно використовувати свої здібності для успішного виконання діяльності певного роду в досліджуваних мовах. Концепт ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ включає в себе безліч компонентів, які взаємопов'язані між собою і реалізуються у виконанні людиною різноманітних соціальних ролей.

2. Концептуальна сфера «інтелектуальні здібності людини» розглядається у фразеологічній картині світу англійської, французької та української мови як складне переплетення інтенційних, когнітивних і моральних аспектів, і займає важливе місце в картині світу мов, що вивчаються. Різницю у вербалізації ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ в фразеосистемах досліджуваних мов зумовлює перш за все кількість дібраних фразеологічних одиниць. Англійські фразеологізми здебільшого належить до фразео-семантичної підгрупи «Знання, здатність отримувати знання», французькі – до підгрупи «Мудрість», українські – до підгруп «Розумові здібності» та «Обмеженість».

3. Пошук ФО на позначення концептів ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ в англійській, українській та французькій фразеосистемах проводився методом суцільної вибірки більшою мірою за ключовими одиницями на позначення концептів «розум/дурість». Дослідження вербалізації концептів ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ в фразеосистемах досліджуваних мов зумовлена ядерними та периферійними лексемами з позитивною та негативною конотацією. Фразеологізмів що характеризують людину, її розумові здібності, ті які показують позитивну чи негативну оцінку досліджуваного концепту є велика кількість. Виділяючи лексеми з позитивною чи негативною конотацією було проведено зіставний аналіз на матеріалі трьох досліджуваних мов та було виявлено,

що спільні чи відмінні риси в англійській, українській та французькій мовах зумовлена відмінністю в концептуальних картинах світу.

ВИСНОВКИ

Розгляд проблем, пов'язаних із аналізом вербалізації концептів в сучасному мовознавстві, засвідчує яскраву тенденцію до переходу від лексико-структурних методів пізнання мови до когнітивних. Такий підхід характеризує важливість і доцільність розглядати концепт як ключове поняття когнітивної лінгвістики. З цієї точки зору основна мета роботи полягала у виявленні вербалізації складових концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ на матеріалі української, англійської та французької мов.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків:

1. У когнітивній лінгвістиці термін «концепт» є синкретичним. В нашому дослідженні ми спираємося на визначення В. Маслової: «під терміном «концепт» розуміють семантичне утворення, зазначене лінгвокультурною специфікою і тим, або іншим чином характеризує носіїв певної етнокультури.» [26, с. 120] В результаті дослідження нами виявлено, що вивчення культурних особливостей концептів, репрезентованих фразеологічними одиницями, в порівняльному аспекті дає можливість виявити відмінності в концептуальних картинах світу досліджуваних мов. Тому проблема зіставного аналізу фразеологічних одиниць є актуальною.

2. Увага людини до власної пізнавальної діяльності знаходить відображення в лексичних і фразеологічних одиницях, що репрезентують цей процес. У різних культурах світу уявлення про інтелектуальні здібності людини виражено по-різному, що обумовлено історичною долею нації, її менталітетом. Інтелектуальні здібності людини – це індивідуально-психологічні властивості людини, є умовою успішності виконання різних видів інтелектуальної діяльності. Інтелект відображає досягнутий до певного віку рівень пізнавального розвитку особистості і служить для успішного освоєння людиною різних видів діяльності, успішної адаптації в навколишньому середовищі. Все це давно цікавило людей і тому знайшло відбиток на фразеології досліджуваних мов.

3. Значення фразеологічних одиниць є антропоцентричним, тому що відображає загальні властивості людської природи. Разом з тим воно етноцентрично (орієнтоване на даний етнос), тому що в основі внутрішніх форм фразеологізмів

лежать образи, зрозумілі людині, що володіє культурними фоновими знаннями певної лінгвокультурної спільності.

4. Для дослідження вербалізації концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ було обрано декілька методів. У нашій науковій роботі ми оперуємо методикою міжмовного зіставлення фразеологічних одиниць, запропонованою З. Д. Поповою та Й. А. Стерніним. Порівняльне вивчення фразеологізмів вирішує низку складних питань і тих, які досі не отримали однозначної відповіді, а саме встановлення міжмовних подібностей і розбіжностей у способах мовної концептуалізації інформації про інтелектуальні здібності людини.

5. Аналіз фразеологічних одиниць на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ відбувався у чотири етапи. Першим кроком аналізу є пошук фразеологічних одиниць української мови. Добір фразеологізмів відбувався не лише з огляду на ключові компоненти у внутрішній формі, а й безпосередньо серед тих, які позначають концепт інтелектуальні здібності людини, але їх внутрішня форма не містить компонентів «розум / дурість». Другим етапом нашого дослідження є добірка фразеологічних одиниць англійської та французької мов. Спочатку пошук проводився по ядерних лексемах в англійській мові «mind/stupidity» та в французькій мові «tête/stupidité» а потім за підбором синонімів до зазначених лексем. Дібрані фразеологічні одиниці поділено на фразео-семантичні підгрупи окремо з позитивною та негативною оцінною конотацією. Також були проведені підрахунки та визначено частоту вживання цих одиниць в англійській, французьких та українській мовах. Третім етапом нашого дослідження є опис фразеологічних одиниць в обраних мовах. Після проведення підрахунків фразеологічних одиниць в трьох мовах, ми визначили яка фразео-семантична підгрупа найбільш характерна для кожної мови, яка найменш характерна та відповідників якої немає в другій чи третій досліджуваній мові. Останнім етапом нашого дослідження є виявлення стильових та національно-специфічних компонентів значень фразеологізмів.

6. Було з'ясовано, що англійські фразеологізми здебільшого належить до фразео-семантичної підгрупи «Знання, здатність отримувати знання», французькі –

до підгрупи «Мудрість», українські – до підгруп «Розумові здібності» та «Обмеженість». Проведено зіставний аналіз ФО на позначення концепту ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ шляхом знаходження повних та часткових еквівалентів, аналогів та безеквівалентних ФО. Таким чином, в англійській, французькій і в українській мовах є багато схожих фразеологізмів, однак і є безеквівалентні, властиві тільки певній культурі.

7. До перспектив дослідження слід віднести вивчення інших ментальних концептів на матеріалі фразеології в зіставно-типологічному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. Від концепту «інтелект» до концепту «розум». Праці з мовознавства. Москва: Наука, 1977. С. 220
2. Алисова Т. Б. Ономастологический подход при сопоставительном изучении лексико-семантических структур двух языков // Серия «Филологическая», 2005. Вип. №3. С. 46-50.
3. Арсентьева Е.Ф. Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць. Казань: Видавництво Казанського університету, 1989. С. 130
4. Аскольдов С. А. Концепт и слово. Москва: Русская словесность. От теории словесности к структуре текста, 1997. С. 347
5. Бабенко Л. Г., Васильев І. Е., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста: учебник для вузов по спец. «Филология». Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. С. 534
6. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Москва: Международные отношения, 1975. С. 287
7. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Курс лекций по английской филологии. Тамбов: ТГУ, 2000. С. 123
8. Бурбак О. Ф. Реалія та способи визначення її лінгвістичного статусу / Іноземна філологія. Львів: Світ, 1985. С. 150
9. Вежбицька А. Язык, культура и познания. Москва: Русские словари, 1997. С. 410
10. Вежбицька А. Семантические универсалии и описание языков / пер. с англ. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999. С. 170
11. Волошина О. В. Валоризація концепту правда / Істина в українській, англійській та новогрецькій мовах: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 О. В. Волошина. Маріуполь, 2012. С. 179
12. Гак В. Г. Простір думки (Досвід систематизації слів ментального поля) // Логический анализ языка: Ментальные действия / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н. Рябцева. Москва: Наука, 1993. С. 305

13. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та її мовного відображення / Культура народів Причорномор'я: [науч. журнал]. Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2002. № 31. С. 266
14. Забіяка В. А., Забіяка І. М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування. Київ: «Академія», 2014. С. 304
15. Карасик В. И. Этноспецифические концепты. Введение в когнитивную лингвистику / Отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2005. С. 105.
16. Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики. Москва: Наука, 1977. С. 177
17. Кобозева І. М. Думка і ідея на тлі категоризації ментальних імен // Логічний аналіз мови. Ментальні дії. Москва: Наука, 1993. С. 104
18. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ: Радянська школа, 1988. С. 200
19. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 247
20. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / Підручник М. П. Кочерган // Мовознавство. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. № 5-6. С. 424
21. Крючкова Н. В. Методы изучения концепта; под ред. К. Р. Галиуллина. Казань: Казан. гос. ун-т, 2004. С. 272
22. Кубрякова О. С. Концепт. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва: Изд-во МГУ, 1996. С. 367
23. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Екатеринбург: Омск, 1999. С. 267
24. Кунін А. В. Англо-російський фразеологічний словник. Москва: Російська мова, 1984. С. 944
25. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. Москва: Русская словесность, 1997. С. 317
26. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. Минск: Тетра Системс, 2004. С. 256

27. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001. С. 279
28. Назарян А. Г. Фразеология сучасної французької мови // Комуникативні фразеологічні одиниці. Москва: Просвітництво, 1975. С. 465
29. Падучева Е. В. Динамічні моделі в семантиці лексики. Москва: Мови слов'янської культури, 2004. С. 609
30. Пименова М. В. Типология структурных элементов концептов внутреннего мира (на примере эмоциональных концептов) // Вопросы когнитивной лингвистики. Кемерово, 2004. № 1. С. 90
31. Попова З. Д., Стернин И. А. Нариси з когнітивної лінгвістики. Воронеж: Витоки, 2002. С. 189
32. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва: Восток-Запад, 2007. С. 314
33. Потебня А. А. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. С. 624
34. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж: Истоки, 2007. С. 268
35. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: [монографія]. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2010. С. 491
36. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. С. 844
37. Слишкін Г. Г. Лінгвокультурний концепт як системне утворення. Вісник ВДУ, Серія «Лінгвістика і міжкультурна комунікація», 2004. С. 34
38. Старко В. Ф. Концепт ГРА. Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2007. С. 204
39. Стернин И. А. Значение слова и его компоненты: методическое пособие. Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2015. С. 62
40. Стернин, И. А. Контрастивная лингвистика: проблемы теории и методики исследования. Москва: Восток-Запад, 2007. С. 282
41. Фрумкина Р. М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике. Вопросы языкознания, 1996. № 2. С. 67

42. Холодна М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Питер: СПб, 2002. С. 272
43. Холодна М. А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума. Питер: СПб, 2004. С. 384
44. Шанський Н. М. Лексикологія сучасної української мови. Москва: Наука, 1972. С. 320
45. Cobham B. E. Brewer's Dictionary of Phrase and Fable. Centenary edition. Fifth impression (corrected). London: Cassell, 1977. 1175 p.
46. Cohen H., Lefebvre C. Handbook of Categorization in Cognitive Science. Amsterdam : Elsevier, 2005. 1136 p.
47. Langacker R. W. Conceptualization, Symbolization, and Grammar // The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure: [Ed. By M. Tomasello]. Mahwah, NJ and London: Lawrence Erlbaum, 1998. 397 p.
48. Medin D. L., Ross B. H. , Markman A. B. Cognitive Psychology [3rd ed.] / Fort Worth, TX : Harcourt College Publishers, 2000. 633 p.
49. Sternberg R. J., Kaufman J. C. Human abilities // Annu. Rev. Psychol, 1998. 502 p.
50. Sternberg R. J., Smith C. Social intelligence and decoding skills in nonverbal communication / Social Cognition, 1985. 192 p.
51. Taylor J. R. Linguistic Categorization [3rd ed.]. Oxford : Oxford University Press, 2003. 308 p.

Словники:

52. Словник стійких народних порівнянь, Юрченко О. С., Івченко А. О. Харків: Основа, 1997. С. 176
53. Словник фразеологічних антонімів, видано Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Київ: Довіра, 1994, С. 284
54. Фразеологизмы французского языка, Бардоши В., Эттингер Ш. Москва: Уральское издательство, 2002. С. 248

55. Фразеологічний словник української мови. Уклад: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук, думка, 1993. С. 510
56. Cambridge Idioms Dictionary, Kelly, W.A. : Cambridge University Press, 2010. 505 p.
57. Dictionnaire russe-français des locutions idiomatiques equivalents, Harmattan edition / Editions L'Harmattan, 2005. 251 p.
58. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman Group Ltd.: Third Edition, 2001. 1668 p.
59. Longman Dictionary of English Idioms. Bath.: Pitman Press, 1980. 390 p.
60. Longman Dictionary of English Language and Culture. Longman: Pearson Education Limited, 2000. 1568 p.
61. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Hornby A.S., Cowie A.P., Lewis I.W. New Edition. London, 1974. 378 p.

Електронні ресурси:

62. Рудюк Т. В. Концептосфера як об'єкт дослідження сучасного мовознавства / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 // Проблеми граматики і лексикології української мови, 2011. [Електронний ресурс] Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2011_7_93. С. 411
63. Семенова Р. О. Інтелект // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [Електронний ресурс] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12386
64. Скаб М. С. Межі мовної категоризації, або що залишається неословленим? // Мовознавчий вісник. [Електронний ресурс]. Вип. 11, 2010. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2010_11_3. С. 11
65. Словник фразеологізмів української мови, уклад Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В. Неровня В. Н., Федоренко Т.О. [Електронний

ресурс], відповідальний ред. Винник В. О. Київ: Наукова думка, 2003. С. 788.
Режим доступу до словника: <https://archive.org/details/slov557>.

66. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс], Режим доступу до словника: <https://svitslova.com/idioms-dictionary.html>.
67. 365 фразеологізмів. Їх значення та тлумачення [Електронний ресурс]. Режим доступу до словника: <https://supermif.com/aforizm/fraz.html>.
68. French Idioms Dictionary / Словник французьких фразеологізмів [Електронний ресурс]. Режим доступу до словника: <http://www.languagerealm.com/french/frenchidioms.php>.
69. Idioms Online [Електронний ресурс]. Режим доступу до словника: <https://www.idioms.online/>.
70. The Free Idiom Dictionary / The Farlex Dictionary of Idioms [Електронний ресурс]. Режим доступу до словника: <https://idioms.thefreedictionary.com/>.

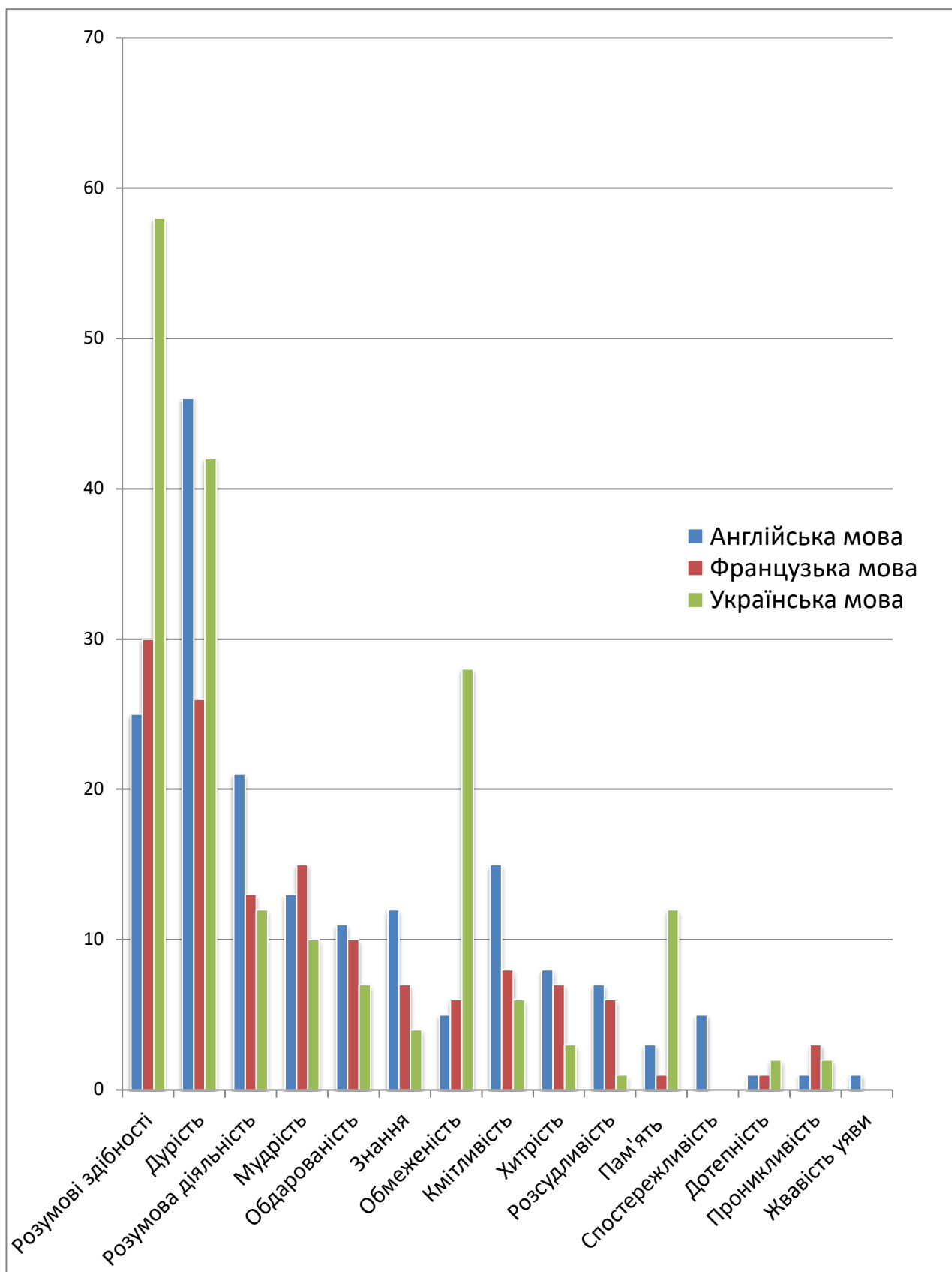
ДОДАТКИ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ

Табл. А.1. Кількість фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах

Фразео- семантична підгрупа	Фразеологічні одиниці		
	Англійська мова	Французька мова	Українська мова
Розумові здібності	25	30	58
Дурість	46	26	42
Розумова діяльність	21	13	15
Розум, мудрість	13	15	10
Здатність, талановитість, обдарованість	11	10	7
Знання, здатність до придбання знань	12	7	4
Обмеженість	5	6	28
Кмітливість, тямущість	15	8	6
Хитрість	8	7	3
Розсудливість, здоровий розум	7	6	1
Пам'ять	3	1	12
Спостережливість	5	—	—
Дотепність	1	1	2
Проникливість	1	3	2
Жвавість уяви	1	—	—
Всього	170	130	190

Рис. Б.1. Кількість фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах

**Табл. В.1. Фразеологізми, які мають приблизно однакове значення
в трьох мовах**

Англійська	Французька	Українська
have a ready tongue	avoir la langue bien pendue	мати добре підвішений язик
man of his word	homme de parole	людина слова
(as) stubborn as a mule	têtu comme un âne	впертий як осел
chatter away like a mag pic	être bavard comme une pic	балакучий як сорока
doubting Thomas	être comme Saint Thomas	Фома невіруючий
blue blood	le sang bleu	блакитна кров
smb. has two minds	dire tantôt blanc tantot noir	у нього сім п'ятниць на тиждень
as cunning as a fox	rusé comme un renard	хитрий як лис
(as) stubborn as a mule	têtu comme un âne	дурний / впертий як осел
worklikeahorse	travailler comme un cheval	працювати як кінь
to be a devil for work	travailler comme quatre	працювати за чотирьох/двох
didn't lift a finger	ne pas se faire des ampoules aux mains	палець об палець не вдарити
have a good head on one's shoulders	avoir la tête sur les épaules	є голова на плечах

Табл. Г.1. ФО, які зустрічаються лише в одній мові

Українська мова	велика шишка «впливова людина» бити байдики «лінуватися»
Англійська мова	has mush for brains «каша замість голови»
Французька мова	malin comme un singe «хитрий як мавпа» un chaud lapin «темпераментна людина» c'est un fin Normand «він великий хитрун»

Табл. Д.1. Фразеологізми англійської мови, які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини (інтелекту / розуму)

1.	turn of mind	склад розуму
2.	all there	мати здоровий глузд
3.	smart as paint	мати розум в голові
4.	smart as a whip	семи п'ядей у лобі
5.	a walking encyclopedia	ходяча енциклопедія
6.	chew the cud	роздумувати
7.	have something at one's fingertips	знати, як свої п'ять пальців
8.	keep in mind	тримати в голові
9.	think on one's feet	схоплювати на льоту
10.	pit wits	мізкувати
11.	absorbed in thoughts	занурений в думки
12.	collect one's thoughts	зібратися з думками

13.	have a good head on one's shoulders	мати голову на плечах
14.	know enough to come in out of the rain	відрізнятися кмітливістю
15.	on second thoughts	розкинути розумом
16.	take notice	взяти до відома
17.	something on the ball	розуму не позичати
18.	two heads are better than one	одна голова добре, а дві краще
19.	be in one's right mind	бути в здоровому глузді
20.	bring to mind	воскрешати в пам'яті
21.	broaden the mind	розширювати кругозір
22.	leap into one's mind	спливти в пам'яті
23.	a mind like a steel trap	чіпкий розум
24.	search one's mind	ламати голову
25.	Cross one's mind	спадати на думку
26.	a clear head	світла голова
	Think twice	гарненько подумати

27.		
28.	Have a quick wit	бути кмітливим
29.	too clever by half	дуже розумний
30.	be clear in one's own mind	ясно виражати думки
31.	stick in one's mind	зберегти в пам'яті
32.	have an old head on young shoulders	бути мудрим не по роках
33.	turn something over one's mind	осягати розумом щось

Табл. Е.1. Фразеологізми англійської мови, які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини (дурість)

1.	long hair and short wit	волос довгий, так розум короткий
2.	have a head like a sieve	дірява голова
3.	be out of mind	вилетіти з голови
4.	go out of one's mind	збожеволіти
5.	soft in the head	не всі дома
6.	get somebody/something out of one's head	викинути з голови
7.	clear one's mind of something	викинути що-небудь з голови
8.	one-track mind	вузький кругозір, обмежене мислення
9.	be in blinkers	недалека людиною
10.	a wooden head	пуста голова
11.	can't make head or tail of it	не розуміти щось повністю
12.	beauty and folly are old companions	личко біленьке, та розуму маленько
	(as) stupid as a donkey (as an owl)	дурний як осел (як

13.		сова)
14.	dump bunny	дурна особа
15.	play the goat	валяти дурня
16.	make a fool of oneself	залишитися в дурнях
17.	play the fool	валяти дурня
18.	proper Charley	круглий дурень
19.	soft in the head	бідний на розум
20.	lame under the hat	некмітливий
21.	need one's head examined	з головою не в порядку

Табл. Ж.1. ФО французької мови, які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини (інтелекту / розуму)

1.	homme de tête	людина з головою, розумна, розважлива людина
2.	cerveau léger	світла голова
3.	tête d'oeuf	розумна людина
4.	tête d'oiseau	легковажна людина
5.	bonne tête	розумна голова
6.	grosse tête	тямуща людина
7.	petite tête	порожня голова
8.	un homme de tête	людина з головою; розумна людина
9.	en avoir dans la tête	бути розумним, здібним
10.	avoir la tête bien meublée	мати великі здібності
11.	avoir la tête sur les épaules	мати голову на плечах
12.	c'est une tête	це голова (людина з головою)
	en avoir dans la	у нього голова варить

13.	Sorbonne	
14.	avoir oublié d'être bête	бути дуже кмітливим, розумним
15.	bête à concours	показати свої знання
16.	esprit éclairé	світла голова
17.	esprit lourd	непутящий
18.	homme d'esprit	розумна людина
19.	une forte intelligence	людина великого розуму
20.	connaitre/savoir qch de A jusqu' a Z	знати як свої п'ять пальців, знати що-небудь від початку до кінця
21.	demontrer / prouver qch par A + B	довести як двічі два чотири
22.	un homme d'entendement	тямуща людина
23.	avoir la sagesse de Solomon	семи п'ядей у лобі

Табл. К.1. Фразеологізми французької мови, які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини (дурість)

1	être d'une bêtise amère	бути на рідкість дурним
2	sot comme une carpe	дурний як пень
3	sot comme un panier	дурний як пень
4	sot comme ses pieds	дурний як пень
5	sot comme un prunier	дурний як пень
6	sot comme un papillon	дурний як пень
7	faire des sottises	робити дурниці, валяти дурня
8	maitre Aliboron	осел, невіглас, самовпевнений дурень
9	faire le Jacques	валяти дурня, прикидатися дурником
10	grand Jacquot	роззява
11	fin comme Gribouille	дуже дурний / невідповідальний
12	être Gros-Jean comme devant	залишитися біля розбитого корита

13	faire son petit Saint-Jean	розігрувати з себе дурня
14	stupide comme un musicien	дурний як музикант
15	stupide comme un charbonnier	дурний як вугільник
16	stupide comme un centenier	дурний як сотник
17	cerveau vide	безмозкий, пустоголовий чоловік
18	cervelle creuse	безмозкий, пустоголовий чоловік
19	aux innocents les mains pleines	дурням щастить
20	avoir un pois chiche dans la tête	бути повним ідіотом
21	ne rien avoir dans le chou	бути надзвичайно дурним
22	bête comme chou	дурний як пень
23	pomme à l'eau	круглий дурень
24	vieille noix	дурень, недотепа
25	tête de chou	нерозумна голова
26	patate	дурень
27	l'autre pomme	цей недотепа

28	bonne pomme	роззява
29	un cœur d'artichaut	легковажний
30	une tête d'artichaut	дурень
31	une poire	дурень, простак
32	être poire	залишитися в дурнях
33	être le dindon de la farce	бути в поганому становищі
34	ne pas toucher une bille	нічого не розуміти
35	bille de clown	бути клоуном
36	une oie blanche	нерозумна дівчина
37	être comme une poule qui a trouvé un couteau	нерозумна дівчина
38	être bouché à l'émeri	солома в голові
39	dégourdi comme un manche	незграбний, дурний
40	âne bête	повний дурень
41	bête comme un rhinoceros	дурний як носоріг

42	bête comme oie qui se laisse plu- mer sans crier	дурний як гусак, який дає ощипати себе без крику
43	bête comme un dindon	дурний як індик
44	grande dinde	велика дура
45	être le dindon de la farce	залишитися в дурнях, бути в дурному положення
46	tête de lard	нерозумна голова
47	blanc-bec	нерозумна голова
48	bête comme un âne	дурний як осел
49	bête comme une carpe	дурний як короп
50	sot comme une carpe	дурний як короп
51	bête comme une grenouille	дурний як жаба
52	bête comme un hareng saur	дурний як копчена оселедець
53	bête comme une oie	дурний як гусак
54	une oie	дурень
55	passer pour une oie blanche	бути відомим дурнем

56	faire la bête	валяти дурня
57	grosse bête	дурило
58	menez un âne à la Mecque, vous n'en ramènerez jamais qu'un âne	дурень дурнем залишиться
59	l'âne frotte l'âne	дурень дурня хвалить
50	un âne gratte l'autre	дурень дурня хвалить
51	les ânes parlent latin	дурні люблять пихаті мови
52	buse, pigeon, nigaud, bêche, serin	роззява
53	perroquet, gobe-mouches, buse	недалекоглядний

Табл. Л.1. Фразеологізми української мови, які характеризують рівень інтелектуальних здібностей людини (інтелекту / розуму)

1	не ликом шитий	він не з простих, не позбавлений здібностей
2	голова варить	про розумну, кмітливу людину
3	брати всім	мати всі достоїнства фізичні і духовні
4	розумна голова	про розумну людину
5	голова на плечах	розумна людина
6	має розум в голові	розумна людина
7	мати голову на плечах	розумна людина
8	світла голівонька	розумна людина
9	сім п'ядей у лобі	дуже розумна людина
10	джерело знань	дуже розумна людина

**Табл. М.1. Фразеологізми української мови, які характеризують
рівень інтелектуальних здібностей людини (дурість)**

1	дурний як пень	дуже дурна людина
2	курячий розум	дуже дурна людина
3	дубова голова	недалекий, тупий чоловік
4	валяти дурня	дуріти, блазнювати
5	зірок з неба не хапає	не видатна людина
6	без царя в голові	про дурну людину
7	пороху не вигадє	дурна людина
8	пропаций дурень	дурна людина
9	голова соломою набита	дурна людина
10	голова набита вітром	дурна людина
11	дурний аж світиться	дурна людина
12	дурний як сивий мерин	дурна людина
	на розум не багатий	дурна людина

13		
14	недалекого розуму	дурний

**Табл. Н.1. Ядерні та периферійні лексеми
з позитивною оцінною конотацією**

Ядерні та периферійні лексеми з компонентом "Інтелектуальні здібності людини" з негативною конотацією		
В українській мові: ядерна лексема: 'розум'; периферійні: 'інтелект', 'глузд', 'голова', 'мозок', 'кмітливість', 'тямущість', 'мудрість'.	В англійській мові: ядерна лексема: 'wit'; периферійні: 'brain', 'head', 'clever', 'thought'.	В французькій мові: ядерна лексема: 'tête'; периферійні: 'esprit', 'intelligence', 'd'entendement', 'coeur', 'crâne'.

**Табл. Н.2. Ядерні та периферійні лексеми
з негативною оцінною конотацією**

Ядерні та периферійні лексеми з компонентом "Інтелектуальні здібності людини" з негативною конотацією		
В українській мові: ядерна лексема: 'дурість'; периферійні: 'глупство', 'тупість', 'обмеженість', 'блязень', 'недалекість'.	В англійській мові: ядерна лексема: 'stupidity'; периферійні: 'head', 'dump', 'fool', 'mind'.	В французькій мові: ядерна лексема: 'stupide'; периферійні: 'sot', 'tête', 'proche', 'cerveau'.